بەشی سێیەم

ستراتیژی ڕژێمی عێراق لە ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفالدا

ئاشکرایە گەلی کورد بۆ دەستەبەرکردنی مافە ڕەواکانی هیچ کاتێک لە خەبات و تێکۆشان سڵی نەکردووە و لەو ڕێگا سەخت و ناهەموارەشدا گەلێک شۆڕشی بەرپا کردووە و کۆمەڵێک قوربانی داوە و خوێنێکی ئێجگار زۆریشی ڕشتووە، دیارە ئەو خەبات و بەرخودانەی کوردان بۆ پاراستن و بەرگریکردن لە خاک و وڵات و مۆرکی نەتەوایەتی بووە، بەڵام هەمیشە دوژمنان و داگیرکەران بەوە گەلی کورد و شۆڕشەکەیان تاوانبار کردووە کە گوایە ئەم بزووتنەوانە جیاوازیخوازن و بەکرێگیراوی زایۆنیزم و ئیمپریالزمن و دەیانەوێ خاکی وڵات پارچە پارچە بکەن و سەروەریشی بشێوێنن، ئەمە لە کاتێکدا (مێژووی ناوچەکە تاکە یەک ڕووداو ناگێڕێتەوە لەسەر ئەوەی کورد کەڕەتێ ئەرزی نەتەوەیەکی تری داگیر کردبێ یا دەستدرێژی کردبێتە سەر مافی گەلێکی تر بەڵکو بەدرێژایی مێژوو هەر کورد ئەرزی داگیر کراوە و مافەکانی پێشێلکراوە و دەستدرێژی کراوەتە سەر و نەیان هێشتووە بەو چەشنە بژی کە خۆی ئەیەوێ)[١] یەکێک لەو زنجیرە تاوان و دەستدرێژییانە (ئەنفال)ە بەد ناوەکانە کە پرۆسەیەکی داڕێژراوی ستراتیژی ڕژێمی عێراق بوو بۆ لەناوبردن و پاکتاوکردنی ڕەگەزی کورد (التطهیر العرقي) کە لەنێوان (مانگی شوبات و ئەیلولی ساڵی ١٩٨٨) ئەنجامدرا و لە ئەنجامدا نزیکەی (١٨٢) سەد و هەشتا و دوو هەزار مرۆڤ (ژن و پیاو و منداڵ و پیر و لاو) بوونە قوربانی ڕقی ڕژێم و نزیکەی (٤٥٠٠) گوند و لادێی کوردستانیش تەفروتوونا کرا و سووتێندران. بەڵام دەبێ ئاماژە بەوەش بکەین کە (جێبەجێکردنی

(١) حوسێن محەممەد عەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٤٧).

جینۆسایدن لە کوردستاندا لەلایەن عێراقەوە بەرامبەر بەرەگەزی کورد هەر بەتەنها بەهێرشەکانی ئەنفالەوە نەبەستراوەتەوە، ئەگەرچی جینۆساید لەمەیاندا گەیشتۆتە چڵەپۆپە لە چاو مێژووی تازەی گەلی کوردستاندا، سیاسەتی کۆچ پێکردنی زۆرەملێی گوندنشینەکان و وێرانکردنی سەدان لە ماوەی نێوان ١٩٧٦ تا ١٩٧٩ دوو دیاردەی ئاشکرای جێبەجێکردنی جینۆساید کە ڕژێمی عێراق کردوونی، هەروەها دیاردەکردنی کۆچ پێکردنی زۆرەملێی کوردەکانی کەرکووک و خانەقین و شەنگار و شوێنەکانی تر بەمەبەستی بەعەرەبکردنی ئەو ناوچانە، دەرکردن و شونبزر کردنی دەیان هەزار کوردی فەیلی لە ساڵەکانی ١٩٧١ و ١٩٧٨ و ١٩٨٩ بەرەو ئێران، بێ سەروشوێنکردنی نزیکەی (٨) هەزار بارزانی لە ساڵی ١٩٨٣دا، تا کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە ١٦ / ٣ / ١٩٨٨دا بەڵگەی واقیعین بۆ تاوانبارکردنی ڕژێمی عێراق بەتاوانی قڕکردنی بەکۆمەڵی ڕەگەزی کورد).[١]

ئاشکرایە کارکردن بۆ گەشەدان بەستراتیژێکی پتەو و تۆکمە بۆ بەدیهێنانی هەر ئامانجێک کارێکی ئاسان نییە، ئەم کارە بەقەد ئەوەی پەیوەندی بەویستەوە هەیە بەقەد ئەوەش پەیوەندی بەهەلومەرجی بابەتییەوە هەیە (داڕشتنی هەر ستراتیژێکیش پێویست بەوە دەکا بۆچوونێکی تایبەت سەبارەت پشت بەستن بەشیکردنەوەی داینامیکە ئیقلیمییەکان گەڵاڵە بکرێت، ئەمەش پێویست بەدۆزینەوەی توخمە گۆڕاو و نەگۆڕەکانی بۆچوونەکە دەکا بێگومان هەر ئەم توخمانەش کۆڵەگەی ستراتیژێکی درێژخایەن پێک دێنن)[٢] لەم ڕوانگەوە ئەگەر مانا و چەمکی ئەلف و بێی ستراتیژ برێتی بێت لە (دەستنیشانکردنی هێڵی گشتی

(١) زیاد عەبدولرحمان، تونی مەرگ، هێرشەکانی ئەنفال لە بەڵگەنامەکانی ڕژێمدا، چاپی یەکەم، تەورێز، ١٩٩٥، لاپەڕە (١٥).

(٢) فەرید ئەسەسەرد، کورد و مەسەلەکانی ئەمنی قەومی، چاپی دووەم سلێمانی، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، لاپەڕە (٨٩).

رێکخراوێکی دیاریکراو بۆ سەردەمێکی مێژوویی و ئامانجی جیبەجێکردنی ئەرکە سەرەکییەکانی قۆناغێکی دیاریکراو بێت)[1].

ئەوا ئەم چەمکە لەلایەن ڕژێمی عێراق نەک هەر شێوێنراوە یان گۆڕانی بەسەردا هاتووە بەڵکو هەر وجودیشی نییە چونکە دید و بۆچوونی ئەم ڕژێمە بۆ مەسەلە ستراتیژی و ئەمنییەکان و شێواز و ڕێوشوێن و تاکتیکەکانیش دەبێ (هەر لەم چوار چێوەیەدا سەیر بکرێ کە بەشێکە لە هێڵە گشتییەکانی ستراتیژی گشتیان و لە سەرچاوەی بیروباوەڕەکەیانەوە هەڵقوڵاوە کە تا ئەندازەیەکی زۆر لە چەندین ڕووەوە لە تاکتیک و ڕێوشوێن و ئسلوبەکانی نازییەکان و فاشییەکان و سەهیۆنییەکان دەچێت لە جۆری ڕەفتارکردن لەگەڵ ژێردەستەکانیاندا بەڵام لێرەدا بەشێوەیەکی دواکەوتووتر و دڕندانەتر)[2].

هەروەها ئەمنی ستراتیژی ئێستای عێراق (لەسەر بنچینەی جیاوازی ڕەگەزایەتی و جیاوازی حزبایەتی و جیاوازی مەزهەبی دانراوە، لەسەر زەوتکردنی مافە مرۆیی و دیموکراتییەکانی گەل دانراوە، هەروەک لەسەر بنچینەی فراوانخوازی و دەستدرێژی و پەلاماردانی گەلانی تر و نەتەوەی تر و دەوڵەتانی تری ناوچەکە داڕێژراوە، واتە ئەمنی ستراتیژی عێراق لە ڕوانگەیەکی شۆڤێنستی و ڕەگەزپەرستانەی پەلاماردەرانەوە دامەزراوە کە قەستی داگیرکردنی خاکی گەلانی تر و هەڵوەشینی نەتەوە و کەمە نەتەوەکانی سنووری دەوڵەتی عێراق و گشت نیشتمانی عەرەبە)[3].

ئەوە لە کاتێکدا پرانسیپی تاکتیکی ستراتیژی دەبێت (تاودانەوەی گۆڕانکاری هەلومەرجە لەبار و دیاریکراوی خەباتی ڕۆژانە بێت و هێڵی تاکتیکی هەموو ڕێکخراوێک دەبێ هەمیشە لە چوارچێوەی گشتی

(١) حوسێن محەممەد عەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٧٤).

(٢) ئەمین قادر مینە، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٦٨).

(٣) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٧٧).

ستراتیژدا بخولێتەوە)[1].

ستراتیژی پرۆسەی ئەنفال لەناوبردنی بەکۆمەڵی نەتەوەی کورد و بڕانەوەی ڕەچەڵەکی مرۆڤی کورد بوو، هاوکات پرۆسەیەکی دڕندانەی ڕقی ڕژێم بوو بۆ شێواندنی سروشتی کوردستان لە ڕووی جوگرافی و دیموگرافیشەوە، (بەپێی ستراتیژییەکانی ئەنفال بەعەرەبکردنی شوێن و ناوچەکانی کوردستانیش بوو)[2].

چونکە لە ئایدۆلۆژیەتی ڕژێمی بەعس هەموو ئەو کەمە نەتەوانەی کە لە ناو خاکی عەرەبدا دەژین بیانێن و هیچ مافێکیشیان ناکەوێت، ئەوەتە ئەم بۆچوون و تێڕوانینە شۆڤێنستییە لەمەڕ کێشەی کەمە نەتەوەکان زۆر ڕوون و ئاشکرا لە نووسینەکانیان دەردەکەوێت کە دەڵێن: (کەمە نەتەوە عارەبەکان کە ناتوانرێ لە کۆمەڵی عەرەبدا بتوێنرێنەوە و بەشێوەیەکی تەواو بەعەرەب بکرێن دەخرێنە ژێر یاسای تایبەتییەوە کە ئەرک و مافەکانیان بەشێوەیەکی وا دیاری دەکا نەتوانن زیان بە بەرژەوەندییەکانی عەرەب بگەیەنن و هەر بە بێگانەش دادەنرێن، مافی دەوڵەتی عەرەبیشە کە هەر کاتێ بیەوێ ئەوانەی زیان بەبەرژەوەندییەکانی دەگەیەنن دەریان بکا و دروستکردنی قوتابخانە و دامەزراندنی ڕێکخراو و ڕۆژنامە بەزمانەکەیان و بانگەوازی نەتەوایەتیشیان لێ قەدەغە بکا)[3].

ئەم دید و بۆچوونە بەناو ستراتیژییەی ڕژێمی عێراق بەشێوەیەکی پراکتیکیانە لە ساڵی ١٩٨٨ ئەنجامدرا و پرۆسەی بەدی ئەنفال لە ناوچە کوردنشینەکان لەبەر چاوی هەموو جیهان جێبەجێ کرا، سیاسەتی

(١) حوسێن محەممەد عەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٧٤).

(٢) عەبدولکەریم مەحموود، چارەنووسێکی نادیار چەند دیمەنێک لە ئەنفالەکانەوە، کۆمیتەی بەرگریکردن لە مافی قوربانیانی ئەنفالەکان، ١٩٩٣، لاپەڕە (١).

(٣) حركة البعث العربي اهداف وغايات، لاپەڕە (٣)، لە ئەمنی ستراتیجی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان لاپەڕە (٦٩) وەرگێراوە.

ڕاگواستن و بەعەرەبکردن یەکێک بوو لەو خاڵە سەرەکییە ستراتیژییانەی کە ڕژێمی عێراق پەیڕەوی کردووە کە تیایدا ئامانجی سەرەکی ئەم (ڕاگواستنەی کوردان لە شوێنی خۆیان لەو پێناوەدا بوو نەتەوەیەکی کە لە جێی ئەوان نیشتەجێ بکرێت و زێدی کورد داگیر بکەن و کوردی ڕاگوێزراویش بەزۆری بۆ شوێنێک ڕاگوێزرێن کە یان ناوچەیەکی تری کوردستانە بەمەبەستی کۆکردنەوە و ڕاگوێزانێکی یەکجاری یانیش بۆ ناوچەیەکی تر کە ناوچەی نەتەوەی سەردەست و داگیرکەرە و هەردوو تایبەتمەندێتی دووری و چڕی دانیشتوانی نەتەوەی سەردەستی لە خۆدا کۆکردۆتەوە بەو جۆرەی دەستەبەری تواندنەوەی کوردە ڕاگوێزراوەکان و بێ ئومێد بوونیان لە گەڕانەوە بۆ زێدی ڕەسەنی خۆیان بکات)[١]

هاوکات ئەم پرۆسەیە لەبیری ستراتیژی ڕژێمی عێراقدا (ڕوو لە کەمکردنەوەی مەترسی دیمۆگرافی کوردە بۆ ئەوەی ڕێژەی کورد لە چاو ڕێژەی عەرەبدا کەم بکاتەوە، بەجۆرێ عەرەبی عێراق ڕێژەی هەرەزۆری دانیشتوانی عێراق و کوردیش ڕێژەی هەرە کەمی دانیشتوانی عێراق پێک بهێنێ ئەمەش تەنها لە ڕێگەی گۆڕینی ڕاستییە مێژووییەکان و دەرکردن و کوشت و بڕی بەردەوام و هەمیشەیی کوردەوە دەکرێ کە بەعس هەنگاوی جدی بۆ ناوە).[٢]

لەم بارەیەوە کۆمەڵێک بەڵگەنامە و دیکۆمێنت کە لەکاتی ڕاپەڕینە مەزنەکەی بەهاری ١٩٩١ دەستیان بەسەر داگیرا دان بەو ڕاستییانە دەنێن، یەکێک لەو بەڵگەنامانە ئەو پێنج نەوار (کاسێت)ەیە کە بەدەنگی ئەندازیاری کیمیاباران و ئەنفال (علي حسن المجيد) خۆی تۆمار کراوە کە ئەو کات سکرتێری گشتی نووسینگەی باکووری حزبی بەعس بووە، لە

(١) ستران عەبدوڵلا، ڕازەکانی تەعریب و ڕاگواستن، سلێمانی چاپخانەی ڕوون، لاپەڕە (٥).

(٢) ئەمین قادر مینە، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٦٣).

کاتی کۆبوونەوەی لەگەڵ ئەندامی نووسینگەی باکوور و پارێزگارەکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی ساز درابوو ئاشکرا و ڕاشکاویانە باس لە قاتو قڕ کردنی گەلی کورد و سیاسەتی شوومی ڕاگوێزان و بەعەرەبکردنی ناوچە کوردنشینەکان دەکات، ناوبراو لە یەکێک لە وتەکانیدا دەڵێت: (ئێمە خانووەکانمان تەخت کردن و وتمان ئادەی بڕۆن خێراکەن داکێشن بەڵام ئەوانەی ئێستا جەنگاوەرن لەسەرەتاوە پێیان دەڵێین کەوا دەبێ لە کۆمەڵگاکاندا نیشتەجێ بن، پاشان پێیان ڕادەگەیەنین بڕۆن بۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی بێ ئەوەی هیچ قسە و بینەوبەرەیەکیان لەگەڵدا بکەین بەڵێننامەکەیان بۆ دەخوێنمەوە و ئەوانیش دەبێ ئیمزای بکەن پاشان لە هەر کوێ بیانبینم سەریان پان دەکەمەوە ئەم جۆرە سەگانە هەر دەبێ سەریان پان بکەینەوە).[١]

دیارە سەرکردایەتی ڕژێمی عێراق بۆ لەناوبردنی کورد و خاک و نیشتمانەکەی بەپرۆگرامێکی زۆر ورد بینانە و نەخشە و پلانی داڕێژراو کارەکەیان ئەنجامداوە و هەموو حسابێکی ورد و درشتیان بۆ کردووە، ئەوەتە عەلی حەسەن مەجید هەر لە لێدوانەکانیدا ئەم سیاسەتە قاتو قڕیە بەئاشکرا دەردەخا و دەڵێت: (هەر کاتێکیش لە ڕاگوێزان بووینەوە لە هەموو شوێنێک دەست دەکەین بە پەلاماردانیان و بەپێی نەخشە و پلانێکی داڕێژراوی سەربازی پێگە و سەنگەرەکانیشیان دەکوتین، لەو هێرشانەدا سێ یەک یان نیوەی ئەو شوێنانە دەگرینەوە کە لەژێر دەسەڵاتیاندایە، ئەگەر توانیمان دوو لەسەر سێی شوێنەکانیان لێ بگرینەوە ئەوە لە کەلێن و قوژبنی بچووکدا دەوریان دەدەین و ئەوجا بەچەکی کیمیایی لێیان دەدەین).[٢]

بێگومان ئەو جۆرە هێرش و لێدانە کوشندە بەبەرنامەیە پێویستی

(١) MEW، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٥٧٠).

(٢) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٥٦٩).

بەهێرشێکی سەربازی گەورە و تۆکمە هەبووە، ئەوەش جۆرە ستراتیژییەکی سەربازی ڕژێمی عێراقی گەرەک بووە. کە گەورە سەرکردە سەربازییەکان دایانڕشتووە و کاریان بۆ کردووە. (هێرش و پەلامارەکانی ئەنفال لەلایەن هێزە نیزامییەکانی هەردوو فەیلەقی یەک و پێنجەوە ئەنجام دران، بەپاڵپشتی یەکەی فەیلەقەکانی تر کە لە بەرەی شەڕی ئێراندا نەبوون، گاردی کۆماری (الحرس الجمهوري) بەشداری قۆناغی یەکەمی ئەنفالی کرد، ئەو یەکانەی تریش کە بەشداریان لەو ئۆپەراسیۆنە کرد هێزی تایبەت (القوات الخاصة) و هێزی کۆماندۆ (المغاوير) و هێزی کتوپڕی (قوات الطواريء) کە دەستە و تاقمی ژێر ڕکێفی حزبی بەعس بوون لەمەڕ کاری دژە تیرۆرزمی نێو شارەکان پاشانیش چالاکییەکی پشتگیری بەرفراوان و پێشی یەکە سەربازییەکان کەوتن بۆ نێو گوندنشینە هەڵاتووەکان و ڕێکخستنی کاری بەدەستەوەدانیان گشت ئەمانە لەلایەن کوردی شێوە سەربازی جاشەوە ئەنجام دەدران)[1] هەر کاتێکیش ئەو هێزانە دەچوونە ناوچە دێهاتیەکانەوە پێشەکی (دێهاتەکانیان دەسووتاند و بەبلدۆزەر تەختیان دەکرد یان دەیانتەقاندەوە ئینجا گوندە وێرانکراوەکان بەکۆپتەر دەپشکێنران بۆ کوشتنی هەر کەس و ئاژەڵێک کە تیایدا ببینرێت، هێزی پیادەش لەگەل وێرانکردنەکەدا بیر و سەرچاوەکانیان کۆنکرێت ڕێژ دەکرد، تەلی کارەبایان لێ دەکردەوە، ئینجا ئیستیخبارات بەکۆپتەر شوێنەواری وێرانکردنەکانیان دەپشکنی ئەگەر هەر بیانییەکیان ببینایە ئەوا فەرمان دەکرا بەو بەشە عەسکەرییە بۆ تەواوکردنی کارەکەی ئەگینا بەر موحاسەبە و سزا دەکەوت).[2]

ئەوەی جێگای سەرنج و تێڕوانینە هەموو ئەو تاوانانەی کە ڕژێم دەرهەق بەگەلی کورد ئەنجامی داون لە ئەنفال و کیمیاباران و ڕاگواستن و کوشتنی بەکۆمەڵ و ئیعدام کردن و بێ سەروشوێنکردنی هاوڵاتیان، دەسەڵاتدارانی

(١) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (١٢٨-١٢٩).
(٢) مەحموود مەلا عززەت، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٧٧).

ڕژێمی عێراق ڕاستەوخۆ و بەشێوەیەکی ڕەسمی دانیان پیاناوە تەنانەت (ئەو بەڵگەنامانەی تیایاندا ڕژێم بەڕەسمی و لە ڕێگای ڕۆژنامەکانی خۆیەوە دانی بەهێرشەکانی ئەنفال ناوە، ئەوەندە زۆرە لەوە زیاترە کە لێرەدا بەنموونە هێنراوەتەوە، لە ماوەی نێوان مانگی شوبات تا ئەیلولی ١٩٨٨ ڕژێم لە چەندین بۆنەدا لە ڕێگای ڕۆژنامەکانیەوە هەروەها لە ڕێگای ئێزگە و تەلەفزیۆنەکانیەوە باسی لە هێرشەکانی ئەنفال و ئەو سەرکەوتنانەی بەدەستی هێناون کردووە، تەنانەت لەو کاتەوە هەموو ساڵێک لە ١٧-١٨ی مانگی ئازاردا یادی ئاشکرای ئەو هێرش و سەرکەوتنانەی کردۆتەوە).[1]

هەر ئەوەندش نا بەڵکو سەرکردەکانی ڕژێم زمانحاڵی خۆیان دانیان بەو تاوانانە ناوە و نکۆلیان لێ نەکردووە ئەوەتە (علي حسن المجيد) لە یەکێک لە دانیشتنەکانی گفتوگۆی نێوان حکومەت و شاندی کوردی لە بەهاری ١٩٩١ بەڕاشکاوی ژمارەی قوربانیانی ئەنفال بەبێ هیچ پێچ و پەنایەک ڕادەگەیەنێ، (کنعان مكية) لە کتێبەکەیدا (القسوة والصمت) لەسەر زاری دکتۆر مەحموود عوسمان کە یەکێک بووە لە ئەندامانی شاندی نێردراو بۆ گفتوگۆ لەگەڵ بەغدا بۆمان دەگێڕێتەوە و دەبێژێت: (لەم گفتوگۆیەدا نوێنەری کوردان باسی بێ سەروشوێنەکانی لەگەڵ حکومەت کرد کە علی حسن المجيد ئامادەی ئەم کۆبوونەوەیە بوو، ئەلمەجید زۆر تووڕە بوو ڕقی هەڵسا و دۆسیەکەی بەردەمی بەتوندی داخست و هاواری کرد، ئەو زێدەڕۆییە لە ژمارەی ئەنفالکراوەکان چییە کە ئێوە دەڵێن (١٨٢) سەد و هەشتا و دوو هەزارە، باش بزانن ژمارەکە لە (١٠٠) هەزار تێپەر ناکات)[2] ئەم بەڵگەنامانەی دوابەشی ئەم لێکۆڵینەوەش کە بۆ یەکەمین

(٢) زیاد عەبدولڕەحمان، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٤).
(١) كنعان مكية، القسوة والصمت، الحرب والطغيان والانتفاضة في العالم العربي، منشورات هيئة الارسال العراقية المؤتمر الوطني الموحد، اربيل، ١٩٩٦، لاپەڕە (١٧٣-١٧٤).

جاره بڵاو دەکرێنەوە دێنە تەک چەندین بەڵگەنامەی تر کە تاوانەکانی ئەنفال ئاشکرا دەکەن و ئەنجامدەرانیشی زەلیل و ڕیسوا دەکەن، لەم ڕوانگەیەوە دەکرێ ستراتیژیەتی ڕژێمی عێراق لە ئەنجامدانی تاوانی ئەنفال دژی نەتەوەی کورد لەم خاڵە سەرەکییانەی خوارەوە کورت بکرێنەوە:

یەکەم: لەناوبردنی بەکۆمەڵی نەتەوەی کورد و بڕانەوەی ڕەچەڵەکی مرۆڤی کوردبوو چونکە (ڕژێمی بەعس هەردەم نەتەوەی کوردی بەخەتەر و مەترسی بۆ سەر نەتەوە و خاکی عەرەب داناوە و ئەندامەکانی خۆی لێ وریا کردۆتەوە کە هەوڵی تواندنەوە یاخود دەرکردن یا لەناوبردنی بدەن).(١)

بەڵام ئەوە وەنەبێ کە مێژووی پرۆسەی قڕکردنی کوردان (Genocide) و پاکتاوکردنی نەژادی (Ethnic Cleaning) شتێکی تازە بێت کە بەسەر کورددا هاتبێ بەڵکو (مێژووی لەناوبردن و قڕکردنی نەتەوەی کورد دێرینە و هەر لە ڕۆژگاری میدیییەکانەوە و چەندین سەدە پێش زایین بگرە تا ئەمڕۆ لەلایەن دوژمنانییەوە هەوڵی قڕکردنی و تواندنەوەیان بەردەوامە).(٢)

دووەم: لەناوبردنی شۆڕشی سیاسی و چەکداری کورد، گەلی کورد بۆ دەستەبەرکردنی مافە ڕەواکانی هەردەم لە شۆڕش و بەرخۆداندا بووە و لەم ڕێگایەشدا بەدەریا خوێنی ڕێشتووە دوژمنانیش هەردەم مژویلی سەرکوتکردن و لەناوبردنی ئەم شۆڕشانەدا بووینە و بەرنامە و پرۆژەی ستراتیژیانەی تایبەتیشیان بۆ دارشتووە، تەنانەت شۆڕشەکانیان بەمەبەستی جوداخوازی (الانفصال) ناوزەد کردووە و بە(ئەوانەی بەشداریان لە کاری توندڕەوی باکووردا کردووە)(٣) تۆمەتباریان کردووین، یان سیفاتی تێکدەر و بەکرێگیراویان خستۆتە پاڵمان (هەڵبەتە مەبەستی

(١) ئەمین قادر مینە، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٧٠).
(٢) هەژاری عەزیز سورمێ، کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن، هەڵوێستی یاسایی نێودەوڵەتی، دهۆک، چاپخانەی خەبات، ١٩٩٨، لاپەڕە (٢٨).
(٣) حوسێن محەمەد عەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢١٤).

ڕژێم لەم پرۆسەیەدا بۆ لەبەریەک هەڵوەشانەوەی ڕیزەکانی هێزی پێشمەرگە و تەشکیلەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان و بڕینی پەیوەندی نێوان هێزەکان بەدەست ڕاگەیەشتنی بەسەر تەواوی ناوچەکاندا و دوور خستنەوەی هێزی پێشمەرگە لە قووڵایی کوردستانەوە بۆ سنوورەکان و دەرەوەی سنوورەکان و بچووک کردنەوەی گۆڕەپانی چالاکی و پەلامار و لێدە و برۆ و پارتیزانی و... تاد بووە، کە ئەمەش بۆخۆی بۆ سەرەتایەکی تر بۆ ڕێی هەندەران گرتنەبەری دەیان و سەدان کادیر و پێشمەرگە لەلایەک و لەلایەکی دیکەشەوە تێکدان و شێواندنی باری دەروونی زۆرێک لە پێشمەرگە و چاندنی تۆوی دوودڵی و بێ هیوایی لە ناخیاندا بەرامبەر بەشۆڕشی ڕزگاریخوازی گەلی کورد).(١)

سێیەم: هەڵتەکاندنی ژێرخانی ئابووری کوردستان و ئیفلیجکردنی. پرۆسەی بەدی ئەنفال لێدانێکی کوشندە و ئامانجێکی سەرەکی ڕژێم بوو بۆ لاواز کردن و ئیفلیجکردنی ئابووری کوردستان، چونکە ئەم پرۆسەیە بەتەنیا سڕینەوەی مرۆڤی کورد نەبوو (بگرە ئەو شاڵاوە پەلەوەر و مەڕوماڵات و وڵاخی بەرزە و زۆر باڵدار و گیانلەبەری تری گرتەوە کە لەگەڵ لەناوچوونی گوندەکان و ئاوەدانییدا ئەوانیش لەناوچوون کە وا مەزندە دەکرێت خۆی لە ٥ ملیۆن سەر ئاژەڵ و مەڕوماڵات بدات)(٢) (ئەمە جگە لە ئۆتۆمۆبێل و مەکینە و ئامێرەکانی وەرزێری و ئاش و حەوزی ماسی کە بەڕێژەیەکی زۆر لەناوچوون، ئەوەش لەبیر نەچێ جگە لە ڕەز و باخ و زەوی کشتوکاڵی چەمێکی زۆری داری چنار و بی و داری خانووبەرە لەو هەڵمەتەدا وشک بوون و لەناوچوون و سووتان).(٣) ئەوە وێڕای

(١) لەتیف فاتیح فەرەج، پرۆسەی سڕینەوە. گۆڤاری ئەنفال، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (٣٥).
(٢) هەمان سەرچاوە لاپەڕە (٣٩)، هەروەها بڕوانە ئەنفالی خاڵخاڵان، مەلا شاخی، چاپی یەکەم، سلێمانی- ٢٠٠١.
(٣) لەتیف فاتیح فەرەج، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٤٠).

گیروگرفتی بێکاری سەدان هەزار خەڵک کە ئاسەوارێکی نێگەتیڤانەی لەسەر ڕوخساری کۆمەڵگەی کوردەواری بەگشتی نواند.

چوارەم: شێواندنی سروشتی کوردستان لە ڕووی جوگرافی و دیمۆگرافیەوە.

ڕژێمی عێراق لەمێژە هەوڵدەدات دیمۆگرافیای دانیشتوانی کوردستان و ژمارەی کورد لە عێراق بگۆڕێت، بۆ ئەم مەبەستەش چەندین ڕێگای گرتۆتە بەر، (جارێک بەهاندانی ڕۆڵەکانی کورد بۆ گۆڕینی ناسنامەی شارستانی لە شارە کوردییەکانەوە بۆ شارەکانی دیکەی عێراق، جارێکی تریش بەگواستنەوەی خەڵکی گوندەکانی سەر سنوورەکان و ناوچە نەوتاوییەکان بۆ ناو ئۆردوگاکان بەبیانووی پاراستنی سنوورەکان و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری بۆ ئەم گوندنشینانە).[١]

پێنجەم: سەرخستنی سیاسەتی بەعەرەبکردنی ناوچەکانی کوردستان.

(مەبەستی ڕژێم لە شاڵاوی ئەنفال، بەعەرەبکردنی ناوچەکانی کوردستان بوو بەتایبەتی شاری کەرکووک بەهۆی نەوتێکی زۆر لەژێر خاکەکەی)[٢] بۆ ئەم مەبەستەش ڕژێمی بەعس جیا لە ڕژێمەکانی تری عێراق (بەشێوەیەکی جدی تر و قوولتر و وردبینانەتر بەڵام شۆڤینانە بۆ ئەم مەسەلەیە چووە و هەوڵی ئەوەشی داوە، کە بەتەواوی کورد لە ناوچە نەوتاوییەکانی کوردستان ڕاگوێزێ و دووریان بخاتەوە بەنیازی ئەوەی مەترسی کورد لەسەر پاشەڕۆژی عێراق کەم بکاتەوە یا نەهێڵێ.[٣]

شەشەم: نانەوەی گیروگرفتی کۆمەڵایەتی و دەروونی لە نێوان دانیشتوانی کوردستاندا و پەیڕەوکردنی هەوڵدان بۆ مانەوە و درێژخایەنی ئەم گیروگرفتانە و نەهێشتنی دابونەریتی ڕەسەنی کوردەواری.

حەوتەم: نانەوەی تۆوی دووبەرەکی و ئاژاوە لە نێوان هۆز و عەشیرەتەکانی

(١) دکتۆر ڕەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٣).
(٢) هەمان سەرچاوە، لاپەرە (١٣).
(٣) ئەمین قادر مینە، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٧٨).

کوردستان سیاسەتی (ناوچەگەرایەتی) بەتایبەتی لە نێوان دەڤەری سۆران و بادینان، هەروەها هەوڵدان بۆ گۆڕینی ناسنامەی نەتەوایەتی گەلی کورد هەروەک هەوڵی ئەوەی دەدا ئێزدی و شەبەک لە نەتەوەی کورد داببڕێ.

بەشی چوارەم

قۆناغەکانی شاڵاوی ئەنفال (جینۆساید)

دوای ئەوەی ڕژێمی عێراق بەشێوەیەکی پراکتیکیانە سیاسەتی (خاک سووتاندن)ی لە کوردستان پەیڕەو کرد و زیاتر لە (٦٠) شوێنی لە شار و شارۆچکە و دێهاتەکانی کوردستانی کیمیاباران کرد بەمەش تاڕادەیەکی زۆر توانی جڵەوی دەسەڵاتی خۆی بەسەر کوردستاندا ڕابکێشێ، ئەمجارەیان قۆناغێکی دیکەی لەناوبردنی نەتەوەی کوردی گرتەبەر کە بەڵگەنامە و دیکۆمێنتەکان(*) ئەوە دەردەخەن کە پێشتر لەلایەن سەرکردایەتی ڕژێم و گەورە بەرپرسان و تەنانەت خودی سەرۆکی عێراق سەدام حوسێن بەرنامەی بۆ داڕێژرابێ، ئەویش ئۆپەراسیۆنی ئەنفال (جینۆساید)ە کە بەپرۆسەیەکی نەخشە بۆکێشراو زیاتر لە (١٨٢) هەزار مرۆڤی کورد بێ سەروشوێن کران تاوەکو ئێستاش نازانرێت چارەنووسیان چییە؟

هەرچەندە ئەم ژمارەیە واتە (١٨٢) هەزار کەس زۆر گفتوگۆ و تاوتوێی لەسەر کراوە کە ئایا ئەم ژمارەیە تا چەند ڕاستە وەلێ بەپێی لێدوانێکی نەزار خەزرەجی(**) کە بەم دواییە داویەتی، ئاشکرا بوو کە ژمارەی قوربانیانی ئەنفال دوو ئەوەندەن کە لە قۆناغە یەک لەدوایەکەکانی ئەم

(*) دوای ڕاپەڕینی گەلی کوردستان لە بەهاری ١٩٩١و ئازادکردنی شارۆچکەکان گەلێک بەڵگەنامە و دیکۆمێنت کەوتنە بەردەست هێزی پێشمەرگەی کوردستان، ئەم بەڵگەنامانە لە ساڵی ١٩٩٢ تەسلیم بەڕێکخراوی چاودێری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کران کە بریتی بوو لە (١٤) چواردە تەن و خرابوونە (٨٤٧) سندوقەوە و ژمارەی لاپەڕەکانی زیاتر لە (٤) ملیۆن ڕەتی دەدا دواتر گواسترانەوە بۆ نیۆیۆرک و ئێستا لە ئەرشیفی نیشتمانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە.

(**) نەزار خەزرەجی: سەرکردەیەکی سوپای عێراقی بوو، پلەی سەربازییەکەی>

ئۆپەراسیۆنە بێ سەروشوێن کران، بەڵام هەرچۆنێک بێت بەپێی چەند سەرچاوەیەک (لە ئەنفالدا لانی کەم ٥٠٠٠٠ هەزار یان ١٠٠٠٠٠ هەزار کەس کە زۆربەیان ژن و منداڵ بوون کوژراۆن و لەناو چووبن)(١) بێگومان لەوانەیە ئەمەش ڕێژەیەکی زۆر کەم بێت کە لەگەڵ قەبارەی ئەو کارەساتەی ڕژێمی عێراق بەسەر کوردستانی هێنابێ یەکدی نەگرنەوە، شاڵاوی چڕوپڕی سەربازیی ڕژێمی عێراق و ئۆپەراسیۆنی ئەنفال شەش شاڵاوی چڕوپڕی سەربازی جیا جیای لە خۆوە گرت کە لە نێوان شوبات و ئەیلولی ١٩٨٨ ئەنجامدران، وا پێدەچێت کە بەر لەدەستپێکردنی ئەم شاڵاوانە ڕژێم ئامادەباشی خۆی زۆر بەچاکی وەرگرتبێت ئەوەتە (پێش دەستپێکردنی هێرشەکە هەندێک لە ئەندامانی سەرکردایەتی گشتی هێزە چەکدارەکانی عێراق لەگەڵ هەردوو سەرکردەی فەیلەقی یەک و پێنج و فیرقەکانیان سەردانێکی سوسەیی (استطلاع)یان بۆ ناوچەکە کرد بۆ داڕشتنی دوا نەخشەی هێرشەکە، هەر لە هەمان کاتدا واتە لە کۆتایی مانگی کانوونی دووەم و سەرەتای شوباتی ١٩٨٨ هێزێکی زۆر لە دەوروبەری ناوچەکە کۆکرایەوە بەتایبەتی لە بناری گۆیژە و جادەی سورداش و دەشتی مەرگە و کارێزە، جگە لەپڕ هێزکردنی سەربازگەکانی سەلام و سارداو و هەڵدانی سەدان خیوەت بۆ سەربازەکان، سەرەڕای ئەم هێزە بێ ژمارەش چەندین کەتیبە تۆپ و تانک و چەکی قورسی ئامادەکردبوو بۆ هێرشەکە).(٢)

< فەریق ڕوکن بوو گەیشتۆتە سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراقی، بەپێی زۆر لە بەڵگەنامەکان لە شاڵاوەکانی ئەنفال بەشداری کردووە، لە دوای شەڕی کەنداوی دووەم بۆ دەرەوەی عێراق ڕای کردووە و ئێستا لە وڵاتی دانیمارکە، بەم دواییە کۆمەڵێک شکایەتی لەسەر پرۆسەی قڕکردنی کوردان (جینۆساید) لەسەر تۆمار کراوە و ئێستا چاوەڕێی دادگاییکردنە لە یەکێک لە دادگاکانی ئەم وڵاتە، بەپێی لێدوانەکانی ئەم دواییەی خەزرەجی ژمارەی ئەنفالکراوەکان دەگاتە (٣٠٠) هەزار کەس. بڕوانە ڕۆژنامەی هاوڵاتی، ژ (٤٣) ڕۆژی ٧ / ١٠/ ٢٠٠١.

(١) MEW، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٧).

(٢) د. ڕەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٨).

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین شالاوەکانی ئەنفال بۆ سەر کوردستان بکەین بە دوو قۆناغی سەرەکی کە هەر یەکەیان تایبەتمەندی و سیفاتی خۆی هەبووە و شێوازێکی تایبەتی بەخۆوە گرتووە.

قۆناغی یەکەم: شالاوەکانی هێرشی ڕژێم لەم قۆناغەدا پێنج مانگ و پازدە ڕۆژی خایاند کە لە ٢٣ی شوباتی ١٩٨٨ دەستی پێکرد و لە ٨ی ئابی هەمان ساڵ کۆتایی پێهات، ئەم قۆناغە تەنها شالاوی ئەنفالی کۆتایی واتە (ئەنفالی بادینان) ناگرێتەوە، چونکە ئەمەی دوایی قۆناغێکی تایبەتی هەبوو کە لە دواییدا باسی دەکەین.

ئەنفالی یەکەم: لە ٢٣ی شوبات تا ١٩ی ئاداری ١٩٩٨[(١)]

هێرشەکانی ئەم شالاوەی ڕژێم بۆ ناوچەکانی سەرگەڵوو و بەرگەوڵوو لە سێ لاوە دەستی پێکرد، سەرگەڵوو گوندێک بوو کەوا زیاتر لە شارۆچکەیەک دەچوو نزیکەی ٥٠٠ ماڵ دەبوو، ژمارەی دانیشتوانیشی خۆی لە ٣٥٠٠ کەس دەدا، دیارە گرنگی ئەم شوێنە هەروەک وا باس دەکرا بۆ هێزی پێشمەرگە لە ئاست گرنگی بەغدا بوو چونکە ماوەی چەند میلێکی کەم کەوتبووە ڕۆژهەڵاتی بەنداوی بایەخداری دوکان و وێستگەی هایدرۆکارەبایی سەر بەنداو و دەریاچەکە، کەوا هەمان ناوی هەڵگرتبوو کە سەرچاوەیەکی گەورەی دابینکردنی کارەبایە بۆ شارەکانی سلێمانی و کەرکووک، جێ پەیگە و بنکە و بارەگاکانی هێزی یەکێتی نیشتمانی کوردستان PUK لەو ناوچەیەدا بوو، بەڵام ئامانجی سەرەکی ڕژێم لەم هێرشانەدا بەتەنیا پێکان و داگیرکردنی بنکە و بارەگاکانی پێشمەرگە نەبوو، بەڵکو داگیرکردن و وێرانکردنی سەرجەم دێهاتەکانی ئەو دۆڵەش بوو کەوا نزیکەی ٢٥ تا ٣٠ گوند دەبوون، بەپێی سەرچاوەکان لە نێوان ٢٠٠-٢٥٠ کەس لەو گەمارۆدانەدا کوژران. لە سەرەتای مانگی ئاداردا

(١) بۆ زانینی تەواوی ئەم شالاوە بڕوانە MEW سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (١٨٩-٢٠٢).

ئەم گوندانە یەک لە دوای یەک داگیرکران و تانک و زرێپۆش هێڵەکانی بەرگری تیکشکاند و دواتریش لەلایەن دەستەکانی ئەندازیاری سوپا بە بلدۆزەر گوندەکانیان تەختی زەوی کرد، هەروەها دۆڵی جافایەتی و گوندی یاخسەمەر لەلایەن سوپای ڕژێمەوە لە سێ لاوە ئابلۆقە درابوو تەنها ڕێگایەکی هەڵاتنی لەلای ڕۆژهەڵات و سنووری ئێرانەوە هێشتبۆوە کە پانتاییەکەی (١٢) میل دەبوو، بەڵام حاڵەتێک لەم شالاوە بەدیاردەکەوێت ئەویش ئەوەیە کە هێزەکانی ڕژێم زۆر بەجدی هەوڵیان نەداوە بۆ گرتنی تەواوی ئەو خەڵکەی کە بەرەو سنووری ئێران هەڵدەهاتن، دیارە ئەو حاڵەتەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کەوا لەو دەمەدا پرۆسەی بێ سەروشوێنکردنی بەکۆمەڵی خەڵکی کوردستان نەبووبوە ڕێبازی سیاسەتی ڕاستەوخۆی ڕژێم، سەرپەرشتیاری سەرەکی و سەرکردەی ئەو سوپایەی کە لە ئەنفالی یەکەم بەشداری کرد لیوا ڕوکن (سوڵتان هاشم ئەحمەد) بوو کە شارەزاییەکی تەواوی لە ناوچەکانی کوردستاندا هەبووە چونکە کاتێک لە پلەی ملازم دابوو لە کوردستان ڕاژەی سەربازی بەجێ هێنابوو، بێگومان هێزێکی ئێجگار زۆر بەهێز کە لە چەندین لیوا و فەوجی سەربازی پێک هاتبوو لەژێر فرمانی سەرکردەی ئەم فەیلەقە دابوو کە دەیان کەتیبەی تۆپ و دەبابە و زرێپۆش و هێزی ئاسمانی پاڵپشتی بوون ئەوە وێڕای دەیان فەوجی سووک و مەفرەزەی تایبەت کە لە جاشە کوردەکان پێک هاتبوو بەشداری ئەم ئۆپەراسیۆنەیان کرد.

سەرەتای دەستپێکردنی هێرشەکانی وا پێدەچێت لە کاتژمێر یەک و نیو یان دووی شەوی ٢٣ی شوبات بووبێت کەوا خەڵکی یاخسەمەر و سەرگەڵوو و بەرگەڵوو لە تاریکی و باراندا بەدەنگی ناڵە و لرمەی تۆپ و ڕاجیمە بەئاگاهاتنەوە.

لە بەرەبەیانی ٢٣ی شوباتدا هێزە زەمینییەکانی ڕژێم لە هەموو لایەکەوە پەلاماری دا، ئەو سوپایەی گەمارۆی بنکە و بارەگاکانی دابوو هێندە گەورە و قەبە بوو لە پەرژینێک دەچوو کە ئەو ناوچەیەی لە بەشەکانی تری

کوردستان دابېڕێت، هێڵی بەرە ڕێک بۆ ماوەی چل میل درێژ بووبۆوە، لە بنگردی ڕۆخی خۆرهەڵاتی دەریاچەی دووکانەوە تا سلێمانی و شارۆچکەی ماوەت و چوارتا، هێزەکانی زیاتر لەسێ هەفتە توانیان بەرگریی بکەن بەڵام دواتر سوپای ڕژێم تێکی شکاندن، هەروەها ڕژێم لە ڕێگای ئەو ڕاپۆرتە نهێنییانەی هەواڵگرییەوە (الاستخبارات) و دائیرەی ئەمنی سلێمانی و فەیلەقی یەکەوە دەردەچوون ئاگاداری ئەوەیان هەبوو کەوا کارێکی هاوبەش و هەماهەنگییەکی سەربازی لە نێوان ئەڵقە لە گوێکانی ئێران (مەبەست لە پێشمەرگە)یە و سوپای ئێراندا هەیە کە لە تارانەوە نەخشەی تایبەتی و ستراتیژی بۆ کێشراوە، بەپێی ئەو هەواڵانەی هەواڵگەری عێراقی گاردی شۆڕشگێڕی ئێران (الحرس الثوري الايراني) کەوا لە بنکە و پەیگەکانی کاری خۆیان ئەنجام دەدەن و ئەرکی سەرپەرشتی چاودێری جێبەجێ دەکەن و مەبەستیشیان بیرە نەوتەکانی پارێزگای کەرکووکە، هەر بەپێی زانیارییەکانی ڕژێم، ئێران چەکی دژە ئاسمانی داوەتە پێشمەرگە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کەوا هەلیکۆپتەرەکانی بکەونە بارودۆخێکی بەرگری لە خۆکردنەوە، بەوەش فڕۆکەی باڵ چەسپ (الاجنحة الثابتة) لە جۆری (سۆخۆی، مێراج، مێک) خرانە کار بۆ هێرش کردنە سەر بنکە و پەیگەکانی پێشمەرگە، هەروەها جۆرە فڕۆکەیەکی تر بەکار هات کە (پیلاتۆز)ی پێ دەوترا، لە دروستکراوی سویسرا بوو، شایەنی باسە لە هەر پەلامارێکدا ١٥ تا ٢٠ فڕۆکە بەیەکەوە هێرشیان دەکرد و بنکە و بارەگاکانیان دەپێکا.

دوای هێرشە چڕوپڕەکانی ڕژێم و داگیرکردنی ئەو ناوچانە زۆربەی هێزەکانی پێشمەرگە توانیان پاشەکشە بکەن و خۆیان دەرباز بکەن یان بەرەو خواروو بگوێزنەوە و لە ناوچەی گەرمیان کۆ ببنەوە، بەڵام کە بینیان هێزەکانی ڕژێم لە هەموو لایەکەوە ڕێگایان لێ گرتوون ئەمجارە ڕێگای باکووریان گرتەبەر و بەرەو چیاکانی قەندیل لەسەر سنووری ئێران و عێراق نزیک حاجی ئۆمەران و هەندێکیشیان بۆ قەراخ دەریاچەی دۆکان هەڵاتن،

بەیانی فڕۆکە جەنگییەکانی ڕژێم بەسەر ئەوانەی دەربازببوون و ڕایانکردبوو سوورانەوە و پەرەشووتیان خستە خوارەوە، لە کاتژمێر دووی دوای نیوەڕۆی ئەو ڕۆژەش شەش فڕۆکەی تر دیسان گەڕانەوە سەریان و بۆمباکانیان خستە خوارەوە، ئەم ناوچەیە خەڵکێکی زۆری لە خێزانی ڕاکردوو و پێشمەرگە لێ بوو کە زۆربەیان لەو خێوەتانەدا دەژیان کە هەڵیان دابوو، لەم هێرشە ئاسمانییەدا وا مەزندە دەکرێت کە نزیکەی (٢٨٠) کەس کوژرابن و (٣٠٠) کەسیش بریندار بووبن.

دوای ئەوەی ڕژێم بەشێوەیەکی ڕەسمی دەنگوباسی ئەنفالی لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی خۆی بلاوکردەوە و پەردەی لەسەر ئەو تاوانە دڕندانەیە لادا، هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەگشتی گەیشتە ئەو ڕاستییەی کە مەسەلەیەکی ترسناک لە ئارادایە و هیچ شتێکی ئەوتۆیان پێ ناکرێت کە هیچی تر بتوانن بەرگری لە خۆیان بکەن بۆیە پێویستە هەر لە ئێستاوە چارەسەری خۆیان بکەن، ئەوەبوو لە ڕادیۆکاندا، ئەو مەترسییانە دەخرانە ڕوو کە ڕووبەڕووی هاوڵاتیان دەبێتەوە و هەڕەشەی لەناوبردنیان دەکات، بۆیە زۆربەی خەڵک ناچار بوون ڕابکەن و خۆیان لە مردن ڕزگار بکەن و هەرچی ماڵ و سامانیشە کە هەیتیان بەجێی بهێڵن، هەندێکیان بەشێوەی نهێنی ڕوویان لە شار و شارۆچکە گەورەکانی کوردستان وەک هەولێر و سلێمانی و دهۆک کرد، بەڵام بەشی هەرەزۆریان ڕووەو سنووری عێراق - ئێران ڕایان کرد، ئەوانەش کە کەوتنە دەست هێزەکانی ڕژێم ئەوا دەسبەجێ شوونبزر کران، تەنانەت ئەوانەش کە لەسەر سنوور بوون و دواتر هێزەکانی ڕژێم گرتنیانی هەمان چارەنووسیان هەبوو، هەندێکی تریش کەوا بەبڕیاری درۆی لێخۆشبوون بڕوایان کرد و هاتنەوە عێراق دەسبەجێ شوونبزر کران.

لە هەموو ئەو هێرشانەشدا چەکی کیمیایی بەخەستی بەکار هێنرا بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێشمەرگە و خەڵکی ناوچەکە بەشتێکی ئاساییان وەرگرت، چونکە پێشتر لە چەندین شوێنی جیا جیا ئەم چەکە بەکار هێنرا

بوو. ئەنفالی یەکەم زیاتر لە (١٠٠) هێرش و پەلاماری جیا جیای لە خۆوەگرت لە ئەنجامدا ئەو گوند و ناوچانەی ویران کرد (قەمچوغە، شاخەڕەش، دۆڵە ڕووت، قزلەر، قەرەنگوێ، مەولان، قەرەسەرد، پیربایز، دۆڵی مازەلە، قەڵەم پاشا ئاسۆس، قەرەچەتان، شەدەڵە، پیرەمەگروون، زێوێ، گەڕەدێ، دابان، شارستێن). بنکە و بارەگاکانی پێشمەرگە کە لەوێ بوون دەستیان بەسەر داگیرا، لە شەوی ١٨ /١٩ ی ئاداری ١٩٨٨ شاڵاوی ئەنفالی یەکەم کۆتایی پێهات و لە ١٩ی ئاداری هەمان مانگدا بەیانێکی سەربازی ڕژێم ژمارەی (٢٠٨٧) لەلایەن سەرکردایەتی گشتی هێزە چەکدارەکان (القیادة العامة للقوات المسلحة) ڕاگەیاندرا و تیایدا باسی سەرکەوتنێکی مەزن و بێ وێنەی کردووە بەسەر (یاخیبوو و بەکرێگیراوان). دوای سێ ڕۆژ پاش ئەمەش شاڵاوی ئەنفالی دووەم دەستی پێکرد.

ئەنفالی دووەم: هێرشەکان بۆ سەر ناوچەی قەرەداغ لە ٢٢ی ئادار تا ١ی نیسانی ١٩٨٨ (١)

دوای ئەوەی لە ئەنفالی یەکەم ناوچەکانی سەرگەڵوو و بەرگەڵوو و دۆڵی جافایەتی کەوتە ژێر دەسەڵاتی ڕژێم و بەمەش زەرەر و زیانێکی ئێجگار گەورە و کاریگەر بەناوچەکە گەیەنرا و لە ئەنجامدا بەسەدان کەس کوژران و خەڵکێکی زۆریش کە زۆربەیان ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتە بوون ئاوارە بوون و دواتر هەندێکیان لە کاتی ڕاکردن و لەبەر سەرما و بەفری ئەو ناوچەیە کە هێشتا نەتوابۆوە لە ڕێگادا مردن، ڕێک دوای سێ ڕۆژ لە کۆتایی ئەنفالی یەکەم هێزەکانی ڕژێم لە ٢٢ی ئاداردا بەسوپا و هێزێکی قەبارە گەورە و ژمارە زۆرتر لە ئەنفالی پێشوو، گەمارۆی چیاکانی قۆپی قەرەداغی دا، لە سەرەتای ساڵی ١٩٨٨ دامودەزگاکانی هەواڵگری

(١) بۆ زانیاری بڕوانە MEW سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (٢٢١-٢٤١).

عێراقی زانیارییەکی تەواویان لەسەر ئەوە هەبوو کە پاسدارانی ئێران بەوپەڕی ئارەزووی خۆیان خەریکی جموجۆڵن لە بنکە و بارەگاکانی پێشمەرگە لە قەرەداغ(*) چونکە ئەو ناوچەیە دوای چۆڵکردنی لە ساڵی ١٩٨٧دا تەنها سوپا و جاشی تیادا مابۆوە، بەڵام دواتر کەوتە ژێر دەستی هێزی پێشمەرگە.

گوندی سێوسێنانیش دەکەوتە قوڵی ڕۆژهەلاتی قەرەداغەوە، بەپێی ڕاپۆرتەکانی دەزگا ئەمنی و هەواڵگرییەکانی ڕژێم هێزێکی ٢٠٠ کەس گاردی شۆڕشگێڕی ئێرانی لەم ناوچەیە بوونە و لە مانگی ئاداردا ژمارەیان گەیشتۆتە ٤٠٠ کەس، لە مانگی شوباتدا هەشت فڕۆکەی عێراقی هێرشێکی کیمیاییان کردە سەر تەکێ و بەڵەگجار، یەکێک لەو شایەت عەیانانەی کە بەچاوی خۆی بۆردومانەکەی بینیوە دەگێڕێتەوە کە، فڕۆکەکان بۆمبێکی زۆریان بەردایەوە نازانم چەند بوو، ڕەنگە هەشت یان نۆ بووبێت کاتێ کە دەتەقینەوە ناڵەیەکی زلیان دەهات بەڵام دوکەڵێکی کەمیان هەبوو، ئەو کەسانەی دەستیان پێی کەوتبوو دواجار پێستیان تلۆقی کردبوو، ئەو ئاژەڵ و مەڕ و ماڵاتەش کە لەو گژوگیایەیان خواردبوو کە بەر کیمیاییەکە کەوتبوون یەکسەر مردار بووبوونەوە، بەڵام هیچ زیانێکی گیانی لە خەڵکەکە نەکەوتبوو، چونکە خۆیان لە کونە تەیارەکان حەشار دابوو، پاسدارەکانیش سێ چوار ڕۆژ پێش ئەنفالی قەرەداغ لە بەلەگجار دەرچووبوون، هێزەکانی پێشمەرگە لە ترسی چەکی کیمیایی پەرت و بڵاوی ناوچەکەیان کردبوو هەر بەپێی ڕاپۆرتی دەزگای هەواڵگری و ئەمنیەکانی ڕژێم، (تاقمی خیانەتکاران نزیکەی ١٥٠٠ دەمامکی گازیان لە ڕژێمی ئێرانی وەرگرتووە)، دیارە ئەم پێشبینی و وەخۆکەوتنە

(*) قەرەداغ شوێنێکی ئێجگار جوان و دڵگیرە، زنجیرەیەک شاخی مشار ئاسا کە نزیکەی ٧٠ میلێک بەرەو باشووری ڕۆژهەڵات دەکشێ، لە ساڵی ١٩٨٧دا ناحیەکە چۆڵ کرا و دانیشتوانیشی بۆ هەردوو کۆمەڵگەی نەسر و زەڕایەن ڕاگوێزران.

کەمێک کەڵکی هەبوو بۆ ئەنفالەکەی قەرەداغ لە ٢٢ی ئاداردا یەکێک لە کوشندەترین پەلاماری کیمیایی تێدا ئەنجام درا بۆ سەر گوندی سێوسێنان.

یەکێک لەو شایەت عەیانانەی کە ڕووداوەکەی بینیوە بەم شێوەیە وەسفی دەکات کە: سەر لە ئێوارەی ٢٢-٢٣ی ئادار دوای نوێژی ئێوارە لە ماڵەوە بەرامبەر گوندی سێوسێنان وەستابووم لە کاتێکا گڵپەی ئاگری بۆمبارانی چروپڕی گوندەکەم دیت، ئەم بۆردومانە لە دەربەندیخانەوە بەڕاجیمەی چلی کرایە سەر سێوسێنان، لە ئەنجامدا لە کۆی گشتی دانیشتوانی گوندەکە کە ٣٥٠ ماڵ بوو ١٥٠٠ کەسی تیادا دەژیا زیاتر لە (٨٠) کەس گیانیان لە دەست دا. (لە بڵاوکراوەیەکی بەشی ڕاگەیاندنی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان KDP ناوی ٦٦ کەسی کوژراوی تەمەن ١ تا ٥٩ ساڵ هاتووە کە خەڵکی گوندەکانی ناوچەی قەرەداغن و لە شەوی ٢٨ / ٢٩ی ئادار بەر هێرشی کیمیاباران کەوتوون ئەم ژمارەیە بەشێکە لەو ژن و منداڵ و پیر و گەنجە بەرکەوتووەی ناوچەکە). [(١)]

قەرەداغ لە هەموو لایەکەوە بەسوپا ئابلۆقە درابوو بۆیە خەڵکی ناوچەکە بوون بەدوو بەشەوە، بەشێکیان ڕوویان کردە شاخی زەردەوە و خۆیان و منداڵیان بەرەو سلێمانی ڕۆیشتن و ماڵ و سامانیشیان جێهێشت و تاڵان کرا، ژمارەیەکیشیان لە ڕێگا گیران و ئەنفالکران، بەشی دووەمی خەڵکەکە بەناو قۆپی قەرەداغدا بەرەو ناوچەکانی سەنگاو و گەرمیان پاش ناخۆشی و ماندووبوونێکی زۆر پەڕینەوە و دەرباز بوون، هێرشەکان لە قۆڵەکانی چەمچەماڵ، کەرکووک، دوزخورماتو، کفری، کەلار، باوەنوور، دەربەندیخان، شارەزوور، تانجەڕۆ، بەکرەجۆ و بازیان دەستی پێکرد. لە

(١) قسم الاعلام في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكوردستاني العراق، من جرائم القتل العام في كوردستان عام ١٩٨٨، شباط ١٩٨٩، مطبعة خبات ص (١٠-١٢).

ئەنجامدا ڕژێم ئەو خەڵکەی خڕ کردەوە کە گیرابوون، ئەفسەرانی سوپا وایان لە خەڵکەکە گەیاندبوو کە بۆ ئۆردوگایان دەبەن بەڵام کاتێ خەڵکەکە سواری زیلی سەربازی و ئۆتۆمبێلە زەوتکراوەکانی خەڵکەکە کران و بەپیر و منداڵ و ژن و زەلامەوە بەرەو قەڵا و ئۆردوگای سەربازی تۆبزاوەی نزیک کەرکووک ڕاپێچ کران.

پاش کیمیابارانکردنی گوندی سێوسێنان و تەکیە لە هەمان شەو کاتژمێر (١٢)، گوندی (دوکان) کیمیاباران کرا، لە ڕۆژانی ٢١ تا ٢٧ی ئادار بەبەردەوامی ناوچەی قەرەداغ بەکیمیایی بۆردومان کرا، هاوڵاتییەکی گوندی سەنگاوی دەڵێت: (ئێمەیان برد بۆ ئەمنی سلێمانی و سێ هەفتە لەوێ ئازار و ئەشکەنجەیان داین، هەر ئەوەی چەند کەسێکیان بانگ دەکرد و ئیفادەیان وەردەگرتن گوایە تێکدەر و ئێرانین و بەچەکەوە لەشەڕ گیراون، سەرۆک تیرەیەکی عەشرەتی جاف بەم شێوەیە بەسەرهاتی خۆی لەم ئەنفالەدا دەگێڕێتەوە: (کاتێ گیراین ئەفسەرێکی سوپا پیی گوتین دەتانبەین بۆ کۆمەڵگا تاکو ژیانتان خۆش بێت و خزمەتگوزاری شارستانیتان بۆ دابین بکرێت، بەڵام دوایی درۆ دەرچوو بۆ سەربازگەی قۆرەتوویان بردین، نزیکەی (٨) هەشت هەزار کەس دەبووین لە ژن و منداڵ و پیر و گەنج، پاشان بۆ تۆپزاوەی نزیک کەرکووک بردراین ئینجا لەوێ گەنجەکانیان جیا کردەوە و جلیان لەبەر داکەنان و بۆ شوێنی نادیار ڕەوانە کران، بەشی دووەمی خەڵکەکەش کە ژن و منداڵ و کچە عازەبەکان بوون خرانە زیندانەوە، بەڵام بەشی سێیەم کە پیرەژن و پیرەمێردەکان بوون لەگەڵ هەندێ منداڵ بەرەو نوگرە سەلمان براین). [(١)]

لە گرتووخانەی نوگرە سەلمانیش بەندییەکان بەشێوەیەکی زۆر سەخت و دژوار و دوور لە هەموو بنەما و خوو و ڕەوشتێکی مرۆڤایەتی ئازار و ئەشکەنجە دراون و مامەڵەیان لەگەڵ کراوە). عەدالەت تاڵەبانی کە

(١) د. ڕەشاد، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٢٣-٢٤ .

یەکێکە لەو بەندیانەی کاتی خۆی لە ئۆپەراسیۆنەکەدا گیراوە و دواتر بۆ نوگرە سەلمانیان بردووە خۆی واقیعی ناو گرتووخانەکە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: (لە قرچەی گەرمای هاویندا کە ژمارەی بەندکراوەکان نزیکەی ٩ تا ١٠ هەزار کەس دەبوو تەنها دوو تانکەر ئاویان بۆ دەهێنایین، هی وا هەبوو ٢٤ کاتژمێر ئاوی بەرنەدەکەوت، نزیکەی ١٥٠ ئافرەتێکی لاو و منداڵدار کە لە کاروانی یەکەم هێنرابوون بۆ نوگرە سەلمان ئەوانەی منداڵی شیرەخۆریان بوو لە ماوەی ٧ تا ١٠ ڕۆژ هەمووی مردن چونکە دایکەکەی هیچی نەدەخوارد تاکو شیری هەبێت و بیدات بەمنداڵەکەی).(١)

لە کاتی ئازاردانی جەستەیش ئەوا بەنوێترین شێوەی ئازاردان (تعذیب) بەندییەکانیان دەکوتا، بۆ نموونە (بوتڵە شووشەیەکی ئارەق یان بیرەیان لە نیوەڕا دەشکاند ئیتر ئەوەی دەمایەوە وەکو پەنجەی دەست تیژ بوون، بەندییەکانیان ناچار دەکرد لەسەری دابنیشن و زۆر بەتوندیش دەستیان دەنا بەسەر شانیان بۆ ئەوەی ئەو شووشە شکاوە بچێتە ناو گیانیان، ئینجا خوێن وەکو جۆگای ئاو لە لەشیاندا دەچۆڕاوە و هیچ چارەسەر و دەرمانێکیش نەبوو، جاری واش هەبوو ئامێری سێکسی (جهاز التناسلي) پیاوەکانیان بەپلایز دەکوشی تا لەهۆش خۆیان دەچوون).(٢)

دوای ئەوەی ڕژێم بەشێوەیەکی چڕوپڕ و بەردەوام ناوچەی قەرەداغی بۆردومان کرد، لە دوای نیوەڕۆی ٢٣ی ئاداردا هێرشی زەمینی کردەسەری و داگیری کرد، ئەوانەی کە ڕایان کرد و دەرباز بوون بوونە دوو بەش، بەشێکیان ڕێگای باکوریان گرتە بەر کە ڕێژەیەکی زۆر بوون لە خەڵکەکە و بەرەو کۆمەڵگەکانی سەر ڕێگا و شاری سلێمانی چوون کە خۆشبەختانە ڕزگاریان بوو نەکەوتنە دەستەوە، بەشەکەی تریش ڕووەو گەرمیانی خواروو ڕێگایان گرتەبەر کە چارەنووسێکی شووم چاوەڕێی کردن و زۆربەی زۆریان

(١) عەدالەت تاڵەبانی، ئەنفال و نهێنییەکان، ١٩٩٩، لاپەڕە (٥٩).
(٢) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (١٥).

دەستگیر کران و شوێنبزر کران، بەپێی چەند زانیارییەک ژمارەی ئەوانەی لەم ناوچەیە دەستگیر کران دەگاتە (٢٠٠٠) دوو هەزار کەس و دەسبەجێ ڕەوانەی ئەمنی سلێمانی کران، سەرکردایەتی گشتی هێزە چەکدارەکانی ڕژێم لە ٢٢ی نیسان بەیاننامەی ژمارەی (٣١٠٩)ی بڵاوکردەوە کە تیایدا باسی پاککردنەوەی تەواوی ناوچەی قەرەداغ دەکات (خیانەتکاران) و تێکدانی بنکەکانیان لە (تەکیە، بەلەگجاڕ، میولی، بانی مورد، چرچە قەڵا، بەلەکان، دەربەند فەقیرە، قەرەداغ، ئۆقلا، جافەران، بوخشێن، سێوسێنان، زەردە، کلۆش، بێرکێ، کلاو جومعە، بەخشێ، دەربەند باسەرە، سەگرمە، قۆپی قەرەداغ، ئەچداخ). دوای ئەمە هەفتەیەکی نەبرد کە شاڵاوی ئەنفالی سێیەم دەستی پێکرد کە بەگەورەترین و ترسناکترین قۆناغ دادەنرێت لە ئۆپەراسیۆنی جینۆسایدی خەڵکی کوردستان.

ئەنفالی سێیەم: هێرش کردنە سەر ناوچەی گەرمیان لە ٧ تا ٢٠ی نیسانی ١٩٨٨.(١)

دوا بەدوای ئەنفالی دووەم دەست بەسەرداگرتن و شوون بزرکردنی خەڵکی ناوچەی قەرەداغ، ئەمجارەیان ڕژێم هێرشێکی تری بۆ سەر ناوچەی گەرمیان ئەنجام دا، کە بەگەورەترین و کاولکاریترین شاڵاوی سەربازی دەژمێردرێت لە قۆناغەکانی ئۆپەراسیۆنی ئەنفالدا، تیایدا هەموو ناوچەکانی دوزخورماتو، قادرکەرەم، کفری، کەلار، چەمچەماڵ، تیلەکۆ، پێباز، سەنگاو، تەکیە، ئاغجلەر ڕاماڵدرا و وێران کرا، هەروەها زەرەر و زیانێکی یەکجار گەورەی گیانی و مادی بەدانیشتوان کە نزیکەی (٥٠٠) گوندی ئەم ناوچەیە گەیاند و زیاتر لە (٣٠) سی هەزار ژن و منداڵ و پیر و گەنجی بێ سەروشوێن کرد.

شاڵاو دوای شاڵاو بۆ سەر کوردستان گەورەتر و کاریگەرتر دەبوون بۆیە

(١) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم هێرشانە بڕوانە (MEW)، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٤١-٣٠٠).

هێزی پێشمەرگە و (هیزی پشتگیری)[*] کە دواتر لە گوندەکان پەیدا ببوون بۆ هاریکاریکردنی پێشمەرگە و شەڕکردن لەگەڵ ڕژێمدا نەیانتوانی بەرەنگاری قەبارەی ئەو هێز و سوپایە زۆرە ببنەوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی زیاد لە هەفتەیەک شەپۆڵ لە دوای شەپۆڵ هێرش و پەلاماردانی پیادە و زرێپۆش و تۆپخانە و فڕۆکە و جاش ناوچەکەی گرتبۆوە هێزی پێشمەرگە هیچ پاڵپشتی و ئازووقەیەکی نەبوو و نەیدەگەیشتێ، ئەوانەش کە لە شاڵاوەکانی ئەنفالی یەکەم و دووەمەوە دەرباز بوون و خۆیان گەیاندبووە ئەو ناوچەیە گشتیان ماندوو و شەکەت بوون ورەیان بەجارێک ڕووخابوو، دیارە ئەوەش کاریگەری هێرشی کیمیابارانکردنی سەر دۆڵی جافایەتی و قەرەداغ و هەڵەبجە بوو کە باڵی بەسەریاندا کێشابوو، بۆیە خەڵکی گەرمیان گەیشتنە ئەو قەناعەتەی کە خۆ بەدەستەوەدان دوا ڕێگایتیان کە بیگرنە بەر، هەروەها سوپا ئەو بێ هێزی و شەکەتییەی قۆزتەوە و ناوچەکەی بەجێ نەهێشت تاوەکو هەموو گیانلەبەرێکی دەستگیر نەکرد و شوێن هەموو گوندنشینێکی هەڵاتوو دەکەوتن بەهەلیکۆپتەر و بەپێ بۆ ناو شاخ و شارۆچکە و شارەکان، هەروەها هۆیەکی دیکەی دەستگیرکردنی ئەو خەڵکە زۆرە ئەوە بوو کە (پارێزگای سلێمانی بەهۆی قایمقامییەتی چەچمەماڵ و بەڕێگای مستەشارەکان پڕوپاگندەی زۆریان کرد کە حکومەت هەر خێزانەی (٣٠٠) مەتر زەوی دەداتێ لەگەڵ قەرزی خانووبەرە (العقار)، ئەمەش وای کرد کە خەڵک هێور بێتەوە و ڕانەکەن بۆیە بەزۆری گیران).[١]

هەروەها یاداشتێکی بەرەی کوردستانی بەلیستێک قوربانییانی ئەنفالی گوندەکانی هەردوو پارێزگای کەرکووک و سلێمانی بۆ لیژنەی مافی مرۆڤی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ٢٤ی شوباتی ١٩٨٩ تۆمار کردووە کە تەنها لە هەر دوو مانگی ئادار و نیسانی ١٩٨٨. زیانەکان بەم شێوەیە: (نزیکەی ٧٢٨ گوند و شارۆچکە وێران کراون و ٤٠ هەزار خێزان ڕاگوێزراون کە ١٦ هەزاریان لە زیندانەکانی ڕژێمدان. ٧٤٠٧ ئافرەتی ناوچەکانی زەنگەنە و جەباری و سەنگاو لە گرتووخانەی دوبز بەند کراون، ٥٦٠٠ ئافرەتی ناوچە جیا جیاکان لە ناحیەی یایچی بەند کراون و ٤٥٦٠ منداڵ لەگەڵ ئافرەتاندا گیراون کە بەدەیانیان لێ مردوون، هەروەها چەندین منداڵی تەمەن شەش مانگ تا یەکساڵی هەریەکەی بە ٥٠ دینار فرۆشراوە و ٧٦٤٠ پیاو شوونبزر کراوە و سووکایەتی بەڕەوشت و کەرامەتی ئافرەتان کراوە کە دوور لە هەموو دابونەریتێکی مرۆڤایەتییە).[١]

شاڵاوەکانی ئەنفالی سێیەم (گەرمیان) لە ناوەرۆکدا خۆی لە (٣) سێ پەلاماری جیا جیا بۆ ناوچەکانی ئەم دەڤەرە بینییەوە. یەکەم پەلامار بۆ دوزخورماتوو بوو ڕۆژی ٧ی نیسان کە یادی دامەزراندنی حزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکییە، هێزەکانی ڕژێم بەهەموو پێکهاتەکانی سوپا و یەکەکانی هێزی کتوپڕی و هێزەکانی تایبەت و فەوجەکانی جاش لە بنکە تایبەتییەکانی خۆیان لە دوزخورماتوو دەرچوون. دوو ڕۆژ دوای ئەوە چەند هێزێکی تر لە کەرکووک و لەیلان و چەمچەماڵ و سەنگاوەوە بەهەمان شێوە دەرچوون و لە هەموو لایەکەوە ڕووەو شارۆچکەی قادر کەرەم پێشڕەویان کرد، هێزی دەرچووی دوزخورماتوو بوو بە سێ هێزی هاوبەشەوە (Task Force) یەکەمیان بۆ باشووری ڕۆژهەڵات لە شارۆچکەی نەوجوولەوە بەرەو چەمی ئاوەو سپی، دووەمیان کەوا هێزێکی هاوبەشی گەورەتر بوو بەرەو ڕۆژهەڵات پێشڕەوی کرد بەگوێ چەمدا کە پێک هاتبوو

(*) هێزی پشتگیری: لە خەڵکی مەدەنی پێک هاتبوو کە لە بنەڕەتدا پیشمەرگە نەبوون بەڵکو خۆیان چەکیان دەکڕی و دەچوونە پاڵ پێشمەرگە بۆ بەرگریکردن لە گوند و دێهاتەکانیان، هەموو گوندێک یەکەی بەرگریی مەدەنی خۆی هەبوو.

(١) د. ڕەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٣١).

---

(١) قسم الاعلام في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكوردستاني، سەرچاوەی پێشوو، ص٢٧-٢٩ .

لە لیوای ٦٥ی هێزی تایبەت و لەلایەن هەردوو فەوجی بەرگری نیشتمانی ٥٨ و ٢٠٠ەوە پاڵپشت دەکرا، بروسکەی هەواڵگری دوزخورماتوو ژمارە ١٠٣٤٠٥ی نیساندا سکاڵای ئەوە دەکات کەوا فەوجێکی تری جاش کە فەوجی (٢٥)ە لە هێزەکە کشاوەتەوە و ئەو ئەرکانەی کە پێی سپێردراوە ئەنجامی نەداوە. ئەو هێزە هێرشی کردۆتە سەر (١٧) گوند دوای شەڕوپێکدادانێکی زۆر لەگەڵ ئەو هێزە پێشمەرگەی کە لەوێ بووە تەواوی گوندەکانیان ڕامالّییە و وێرانیان کردووە زیانیشیان یانزە کوژراو بووە کە هەشتیان جاش بوون. سێیەمیان ئەو هێزە هاوبەشە بووە کە پەلاماری گوندی تازە شاری دا، کە گوندێکی ستراتیژی گرنگ بووە، بەهۆی هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافیی لە نێوان دوزخورماتوو و قادر کەرەم، لە ٩ی نیساندا هێزەکانی ڕژێم گوندەکانی (کانی قادری سەروو و خواروو، ئاوایی شێخ حەمید، کەریم بەسام، عەزیز بەگ)ی وێران کرد و خەڵکەکەشی شوونبزر کرد.

ئەگەرچی باسوخواسی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە ئەنفالی سێیەمدا نییە کە ڕژێم هەر وەکو لە ئەنفالی یەکەم و دووەم بەکاری هێنا وەلێ شایەت عەیان هەن کەوا گەواهی ئەوە دەدەن و بەچاوی خۆشیان بینیویەتیان کە چەکی کیمیایی بەکارهاتووە تەنانەت لە جفرەکانی فەرماندەی سوپای ڕژێمەوە لە ڕێگای ڕادیۆوە گفتوگۆی بێتەلی نێوان فەرماندەکانی سوپاوە بیستراوە کە بۆ لەناوبردنی تێکدەران و یاخیبووان گاز تاکە ڕێگەیە بۆ تێکشکاندنی بەرگرییان.

هەروەها فڕۆکەی هۆکەرهەنتەری بەریتانی بینراوە کە گوندی تازە شاری بۆردومان کردووە و گەواڵە و دوکەڵی سپی زۆری لێ پەیدا بووە، ئافرەتێکیش کە خەڵکی گوندی شێخ حەمیدە لاشەی ٢٥ پێشمەرگەی بینیبوو کە بەگاز خنکابوون، کاتێک ژمارەیەک لە بزن و مانگا و پەلەوری بینیوە لەوێ مردوون ئەوسا گەیشتۆتە ئەو ڕاستیەی کە گازی کیمیایی بەکار هێنراوە هەروەها ئەگەری ئەوەش هەیە کە لە ١٠ی نیسانیشدا بۆ

دووەم جار هێرشی کیمیایی ئەنجام درابێت، جوتیارێکی مەڕدار لە گوندی ئاڵاوی باس لەوە دەکات کە ئەو پێشمەرگانەی لەوێ دەرباز ببوون بەو لایەدا هەڵاتن لە دەوروبەری نیوەشەودا فڕۆکە بۆردومانی کردن، لە ئەنجامدا دە کەسی لێ کوشتوون. پەلاماری دووەم بۆ قادرکەرەم و باکووری گەرمیان بوو، ئەو هێزانەی کە لە کەرکووک و چەمچەماڵەوە دەرچووبوون و بەرەو قادرکەرەم پێشڕەویان کردبوو لە ١٠ی نیساندا بەسەرپەرشتی عەمیدی هێزی تایبەت (بارق عبدالله الحاج حنطة).(*) کە وا پێدەچێت فەرماندەی گشتی شاڵاوی ئەنفالی سێیەمی پێ سپێردرابێت گەیشتنە ناوچەکە و هیچ کۆسپ و تەگەرەیەکیان نەهاتە ڕێ و هیچ ڕووبەڕوو بوونەوەیەکیان لەلایەن پێشمەرگەوە بەرامبەر ئەنجام نەدرا.

لەم هێرشەدا هێزێکی جاش هەردوو گوندی چەپەک و ئیبراهیم غولامی تێک دا، ئیبراهیم غولام کە گوندێکی سەر بەعەشرەتی زەنگەنە بوو لەگەڵ هۆزی جەباری دراوسێ بوون، بوونە قوربانی سەختترین وێرانکاری و تاڵان و بڕۆی ئەنفالی سێیەم.

لە هەموو هێرشەکان جاشە کوردەکان پێش سوپای عێراقی دەکەوتن و دەچوونە گوندەکانەوە ئەگەر هەر شەڕێک بوایە لەپێشا تووشی ئەوان دەبوو خۆ ئەگەر شەڕیش نەبوایە لەو گوندە ئەوەی تیایدا بوایە تاڵانیان دەکرد و دەیان سووتاند و دەیان ڕووخاند.

خەڵکی ئەو گوندە زۆربەی هەرە زۆریان خۆیان حەشاردا بوو، بەڵام هەندێکیان بەناچاری خۆیان بەدەست سوپا دا و دواتر شوونبزر کران (ئەم

(*) فەرماندەیەکی سەربازی دڕندە بوو، پلەی جەنەڕاڵی لە سوپادا هەبوو ئەوکاتە فەرماندەی ئەو هێزە تایبەتیانە بوو کە پاراستنی بیرە نەوتەکانی کەرکووکی پێ سپێردرا بوو، لە ئەنفالی دووەمیشدا بەشداری کردووە، لە ناوەڕاستی هەشتاکانیش کاتێک شیعەکان لە باشوور هەڵسان بەڕاپەڕین ئەو پەلاماری دان و سەرکوتی کردن، لە ساڵی ١٩٩١ بارق گوایە دەستی هەبووە لە ئەنجامدانی کودەتایەک دژی سەدام حوسێن ئیعدام کرا.

ناوچەیە شوێنێکی ستراتیژی و پڕ بایەخ و بەهایە، چونکە هێزی پێشمەرگەی لێ بوو چالاکییەکانیان تیادا ئەنجام دەدا، هەروەها ناوچەکە نزیک شاری کەرکووکی بایەخدار بوو، بۆیە ڕژێمی عێراق زۆر دڕندانە خەڵکی ئەو ناوچەیەی دەستگیر کرد و بێ بەزەییانەش لە گەڵیاندا ڕەفتار و مامەڵەی کرد و شوونبزری کردن، ئەویش بەبێ جیاوازی لە نێوان گەورە و بچووک پیر و منداڵ، نێر و مێ، بەپێی ئامارێک ناوچەی جەباری **٥٣٩** کەسی لێ ئەنفالکراوە.[١] موستەشارەکان هانی ئەو خەڵکەیان دەدا کەوا خۆیان بەدەست هێزەکانی سوپاوە بدەن گوایە لێبوردنی گشتی دەرچووە و حکومەت هیچیان لێناکا. تەنانەت پیاوێک **١٦** لاوی هێنا کە کوڕ و خزم و کەسی بوون و هیچیان پێشمەرگە نەبوون داینە دەست موستەشارێک دواتر هەموویان شوونبزر کران، ئافرەتێک بەموستەشارێکی گوتبوو دەربازم بکە لەدەست سوپا، لەوەڵامدا پێی وتبوو من هیچم بۆت پێناکرێ باشتر وایە خۆت بدەی بەدەستەوە. هەر چەندە خەڵکێکی زۆر لە هەندێک گونددا بەر لە گەیشتنی سوپا بۆ گوندەکانیان شوێنی خۆیان بەجێ هێشتبوو چونکە پێشتر هەواڵی بەسەرهاتی گوندەکانی تریان بیستبوو کە چۆن بووە و چییان بەسەر هاتووە، بەڵام زۆریان لە ڕێگادا کەوتنە دەست سوپا و دواتر شوونبزر کران، بۆ نموونە خەڵکی گوندی قەیتول بەدوو هەفتە پێش ئەوەی هێرشی ئەنفالیان پێ بگات ڕووە و دۆڵ و چیاکان هەڵاتبوون هەروەها لەسەر چیاکان و لە دوورەوە بینیبوویان کە چۆن سەرباز دەڕژێنە ناو گوندەکەیان و جاش پێشیان کەوتوون و هەلیکۆپتەریش پاڵپشتیان دەکا. دوای ئەوەی خەڵکەکە بەڕاپرسی و تاوتێکردن لە نێوان خۆیاندا ڕووەو چەمچەماڵ کەوتبوونە ڕێ لە ڕێگادا هێزەکانی لیوا ڕوکن بارق عبدالله لە چەند لایەکەوە دەورەیان دابوون و گرتنیان، دوای ناو نووسین دواتر بەدوو کاروانی ئۆتۆمبێلی ئیڤای سەربازی ڕەوانەی دەزگا ئەمنی و هەواڵگرییەکانی کەرکووک و سلێمانییان کردن و شوونبزر کران، هەندێک

(١) د. ڕەشاد مێران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٨).

خەڵکی گوندی تر لە خافڵەتیدا و لەنێوماڵی خۆیاندا لەناکاو بەهەڵمەتی لەناکاوی سوپا دەسبەسەر کران، زۆر لەشایەت عەیان (لیوا ڕوکن بارق)یان بینیبوو کە خۆی سەرپەرشتیاری و فەرماندەیی ئەو سوپایەی دەکرد و گوندەکانیان تاڵان و وێران دەکرد. دەمەو بەیانییەکی زوو لە گوندی (قیرچە)ی ئارامدا دوای هێرش کردنە سەری و دەستبەسەر داگرتنی پیاوەکانیان لە شوێنێکدا کۆکردۆتەوە و دەستیان لەپشتەوە کەلەپچە کردوون و ڕەوانەی چەند شوێنێکی نادیاریان کردوون، هەروەها شتومەک و مەڕ و ماڵاتی گوندەکەیان بەهەمان شێوە ئەنفال کرد.

پەلاماری سێیەم بۆ سەنگاو و باشووری گەرمیان بوو دوای هەردوو پەلامار بۆ سەر دوزخورماتوو و قادر کەرەم و باکووری گەرمیان، ڕژێم پەلامارێکی تری بەرفراوانی بۆ ناوچەی سەنگاو و باشووری گەرمیان دەستپێکرد سوپا لە هەموو ناوچەکان خەریکی هێرش و وێرانکردنی گوند و دەستگیرکردنی گوندنشینەکان بوو، ئەم شاڵاوە زۆرترین گوندی لەم ناوچەیە وێران کرد و ژمارەیەکی ئێجگار زۆریش لە خەڵکی شوونبزر کران (تەنها لە ڕۆژی ١٤ی نیساندا لە هەردوو گوندی ملە سوورە و کوڵەجۆی حاجی حەمەجان لە یەک کاتدا زۆرترین ژمارە خەڵکی ناوچەکە دەستگیر کران و بەژن و منداڵ و پیر و گەنجەوە شوونبزر کران. هەر بۆیەش ئەم ڕۆژە لە هەمووساڵێکدا کراوەتە ڕۆژی یاد کردنەوەی کارەساتی ئەنفال لە کوردستاندا).[١] ناوچەی سەنگاو کە بەتەنها **٩٣** گوندی لە خۆوە گرتبوو (٥٨)یان لەپێش شاڵاوەکاندا نزیکەی (١٨) هەژدە هەزار کەسی تیادا دەژیان کە زۆربەیان لە شاڵاوەکان تیادا چوون و شوونبزرکران، ئەو گوندانەی کە لە ناوچەی سەنگاو بەرشاڵاوەکە کەوتن ئەمانە بوون (دەرەوار، بانەمورد، پێنج ئەنگوستی، حاجی محەمەد ئاغا، پێنج ئەنگوستی شێخ مستەفا، هەنجیرە، سێگومەتان، کێڵەبەرزە، دەرزیلە،

(١) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٢٩)

قەلاگە، دار بەڕوو). کە بەسەدان لە خەڵکەکانیان دەستگیرکران و بۆ چەمچەماڵ بردران، هەروەها هەندێک پێشمەرگەش کە لە پەلامارەکەی قادر کەرەم و باکووری گەرمیان بەرەو باشوور هەڵاتبوون بۆ خۆ دەربازکردن دەسگیر کران و شوونبزر کران، ناوچەکانی باشووری گەرمیانیش کە هاوسنوورە لەگەڵ ناوچە بەعارەبکراوەکانی دیالەدا لە بەرەبەیانی ٩ی نیساندا بەچەند هێزێکی گەورە لە شارۆچکەی کفری و کەلار و پێباز و پونگەڵە کەوتنە ڕێ، ستراتیژییەتی سەرەکی سوپا لەم هێرشانەدا هەمان ستراتیژییەت و تاکتیکی پەلاماری باکووری گەرمیان بوو کە بریتی بوو لە پرۆسەی ئابلۆقەدانێکی گەورە و فراوان لە چەندین لاوە و لە یەک کاتدا و دەستکردن بەکۆمەڵ گرتنی خەڵکەکە و دواتر رووخاندن و تەختکردنی گوندەکان و تاڵان کردنیان، فەرماندەی هێزەکانی کفری بەسەرپەرشتی لیوایەک بووە کە ناوی سامی بووە و نازناوی نەناسراوە و سەر بەفەیلەقی یەک بووە کە فەریق ڕوکن سولتان هاشم سەرکردایەتی دەکرد.

لە ١٠ی مانگ نزیکەی (٢٠) گوندی ناوچەکە بەتەواوی تەختکران لەوانەش گوندی (چوار شاخ، عەلیانی تازە، توکن، میل قاسم، دوڕاجی، بەڵگەی گەورە، بەڵگەی بچووک، ئۆمەربل،... هتد...) هێزەکانی فەروجی پیادەی سەربازی (وحدة المشاة) ٤١٧ و ٤١٨ و فەوجەکانی بەرگری نیشتمانی ١٠٠، ١٣١، ١٩٧ بەشدارییان لەو هێرشانە کردووە و گوندەکانیان داگیر کرد و خەڵکەکەشیان شوونبزر کرد.

هێزی هاوبەشی دووەم کە لە کەلارەوە دەرچووبوون بەسەرپەرشتی نەقیب (عبد عواد)ی فەرماندەی یەکەی پیادەی ٤١٧ لە ١١ی نیساندا هێرشی کردە سەر گوندی دوڕاجی چەند میلێک لە خۆرئاوای گوندی ئۆمەربلەوە دوور بوو، لەوێ خەڵکەکە دەستبەجێ خۆیان دابووە دەست سوپا و ڕاکوێزرانە ئەو ئۆردوگایە تایبەتە ئامادەکراوانەی کە لە نزیک فیرقەی پیادەی ٢١ بوو.

لە ١٣ی مانگ هێزەکە گەیشتە گوندی کوڵەجۆ، بەر لە گەیشتنی هێزەکە

خەڵکەکە کە هەندێک کەلوپەلیان لەگەڵ خۆ بردبوو بەرەو کۆمەڵگەی سمود ڕایانکردبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی تەنها ڕێگای نێوان کفری و کەلار مابۆوە بەناچاری ڕووەو گوندی ملەسورە چوون لەگەڵ گەیشتنی هێزەکە بەکۆمەڵێک بلدۆزەر گوندەکەیان ڕووخاند لە ١٧ی مانگیش گوندی کونەکۆتری وێران و تاڵان کرد و خانووەکانی خاپوور کرد و ئەو خەڵکەش کە دەسگیرکرابوون شوونبزر کران.

لە ١٨ یان ١٩ی نیساندا هێزەکانی کفری و کەلار بۆ ماوەی ١٠ ڕۆژ لە ئەنفالی سێهەمدا ئەرکەکانی خۆیان تەواو کرد، هەرچی گوندی ناوچەکانی سەنگاو و باشووری گەرمیان هەبوو تەختکران، بۆ سوێندیش تاقە گوندێکی تیادا نەما، ئەو هێزە پێشمەرگەیەش کە بەناو بەرگری دەکرد دواتر تێکشکێنران چونکە سوپا هێزەکانی خۆی دوو ئەوەندە زیاد کرد و چەک و تەقەمەنیەکی بێ ئەندازەی خستە بەردەستیان.

ڕژێمی عێراق دوای دەستگیرکردن و ڕاگوێزانی خەڵکی ئەو ناوچانە هەڵسا بەئەنجامدانی هەڵمەتێکی ڕاگەیاندن و پڕوپاگەندەی بەربڵاو کەوا ئەوانەی دەستگیر کراون (تێکدەرە ئێرانییە گیراوەکان)ن و بۆ ئەم مەبەستەش هەڵسا بەوێنە گرتنی خەڵکە گیراوەکە و نیشاندانیان لەسەر شاشەکانی تەلەفزیۆن بۆ ماوەی چەند هەفتەیەک و دووبارە لێدانەوەی فیلمەکە. تا ئەو کاتەی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی (مجلس الامن القومي) عێراقی بەنووسراوی (نهێنی و شەخسی) ژمارە ل. ش. د/ ٣٧٩ لە ٢ مایسی ١٩٨٨ بۆ وەزارەتی ناوخۆ لەگەڵ وێنەیەک بۆ لیژنەی کاروباری باکووری سەر بەئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی گشتی (مديرية الامن العامة) گلەیی و گازاندە لەوە دەکات کە نیشاندانی ئەو فلیمانە زیانبەخشە و ڕەنگە ببێتە هۆی ئەوەی کە خەڵکی هەڵوێست وەربگرن و خۆپێشاندان دژی حکومەت ساز بدەن.

شاڵاوەکانی ئەنفالی چوارەم: هێرش بۆ سەر دۆڵی زێی بچووک لە ٣ تا ٩ی مایسی ١٩٨٨ (١)

دوای ئەوەی لە ئەنفالی سێیەمدا ڕژێم توانی ناوچەی گەرمیان بەتەواوی داگیر بکات و گوند و دێهاتەکانیش سەرتاپا خاپوور و وێران بکات و نزیکەی (٣٠) هەزار کەسیشی لێ بێ سەروشوێن بکات، دوو هەفتە دوای ئەوە لە ٣ی مایسدا ڕژێم شاڵاوێکی تری دەست پێکرد بۆ سەر ناوچەکانی دۆڵی زێی بچووک کە لە چەند شارۆچکەیەکی وەک (ناحیەی ئاغجەلەر و تەقتەق و ڕێدار و هەندێک گوندی وەک (عەسکەر و گۆپتەپە و گوندەکانی دەشتی کۆیە) پێک دێت.

لە ئەنفالی چوارەمدا سوپای عێراق ورەی زۆر بەرز ببۆوە ئەویش دوای ئەوەی لە ١٧ و ١٨ نیساندا توانی لە هێرشێکی پێچەوانەی بەرفراواندا کەوا دەیان هەزار کەس بوونە قوربانی، نیمچە دوورگەی فاو لەژێر کۆنترۆڵی ئێران بسەنێتەوە و دواتر ئێران ناچار بکات کە بێتە سەر مێزی گفتوگۆ لەسەر ڕاگرتنی شەڕی هەشت ساڵە ڕەزامەندی دەرببڕێت.

لە ڕۆژی ٣ی مایسدا کە ڕۆژێکی بەهاری جوان و دڵگیر بوو گوندی گۆپتەپە.(*) کەوتە بەر هێرشی ئاسمانی فڕۆکەکانی ڕژێم، پێش گۆپتەپە، گوندی عەسکەر کە چەند میلێک لەو دوور بوو کەوتە بەر شاڵاوی پۆلێک لە فڕۆکەی مێک و بۆمباران کرا، لەم هێرشەی فڕۆکەکاندا هەشت تەقینەوە

(١) بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە MEW، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٣٠٣ تا ٣٣٦).

(*) گۆپتەپە، وشەیەکی تورکییە و مانای گردی سەوز دەگەیەنی، گوندێکی (٣٠٠ تا ٥٠٠) ماڵی دەبوو، نیمچە شارۆچکەیەک بوو دوو مزگەوت و قوتابخانەیەک و نەخۆشخانەیەکی تێدا بوو، کارەباشی بۆ ڕاکێشرا بوو، خاکێکی بەپیتی هەبوو، چەندین کێڵگەی بەرهەمی گەنم و جۆ و توتن و لۆکە و بەرهەمی دیکەی تێدا بوو، خەڵکی ئەم گوندە بەرامبەر بەزەبر و زەنگی ڕژێم زۆر خۆڕاگر و بەتوانا بوون.

ڕووی دا و دووکەڵی سپی چووە بەرزایی ئاسمانەوە، بۆنێکی خۆشی ناعناعی لێهات، لەم کاتەدا ئەو بایەی کە لە باشووری ڕۆژهەڵاتەوە هەڵی کردبوو، بەرەو گوندی (حەیدەر بەگ) ڕایماڵی کە چەند میلێک لەوێ دوور بوو بووە هۆی کوشتنی (٩) کەس، هەر ئەو دەمەش ئەو پێشمەرگانەی کە لەوێ بوون دەستیان کرد بەلێدانی دەرزی ئەترۆپین لەو کەسانەی کە بەر گازەکە کەوتوون، بەکارهێنانی ئەم چەکی کیمیاییە سەرەتای دەستپێکردنی ئەنفالی چوار بوو.

کاتژمێر (٥,٤٥) دەقیقەی ئێوارەی هەمان ڕۆژ لەلایەن شەش فڕۆکەی عێراقییەوە گوندی گۆپتەپەش کەوتە بەر هێرشی کیمیایی، ئەوانەی ئەو بۆردومانەیان بینیبوو وێنەی بۆردومانەکە بەوە دیاری دەکەن، کە دوای تەقانەوەی بۆمبەکان دەنگەکانیان ئەوها زل نەبووە و بۆنی سیریش هاتووە، هێزەکانی پێشمەرگە ئامۆژگاری خەڵکەکەیان کردبوو کە لە کاتی کیمیاباراندا ڕووەو ڕووبارەکە هەڵێن و دەم و چاوی خۆیان بەپەڕۆ تەڕبکەن کە ئەوەش خۆشبەختانە بووە هۆی دەرباز بوونی کۆمەڵێک خەڵک لەو کارەساتەدا.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نزیکەی (٣٠٠) لاشە لە قوربانیانی چەکی کیمیایی نێژراوە هەروەها لەبەر ئەوەی بۆمبێک کەوتبووە ناو ڕووبارەکە. ببووە هۆی ئەوەی کە چەند لاشەیەک لە ڕووبارەکە بدۆزرێتەوە ئەوە وێڕای پڕ بوونی زێیەکە لە ماسی مردار بوو. زۆربەی ئەو خەڵکەش کە هەڵاتبوون گەیشتنە چارەنووسێکی مەرگەساتییەوە، بەتەنها ٥٠ خێزان لە خەڵکی عەسکەر لە بەیانی ٤ی مایسدا لەلایەن هێزەکانی ڕژێمەوە لەسەر جادەی سەرەکی گیران و بەرەو ڕۆژهەڵات گوێزرانەوە بۆ کۆمەڵگەی سوسێ، دوای کیمیابارانکردنی گوندەکان و وێرانکردنیان، بەشێوەیەکی لەناکاو و کتوپڕدا ئاوی زێ خێرا زیادی کرد، دیارە ئەوەش یەکێک بوو لە فرتو فێڵە هەرە زۆرەکانی ڕژێم بۆ ئەوەی بەسەر کورددا زاڵ بێت، ڕژێم لەم کاتەدا دەرگاکانی بەنداوی دوکانی کردبۆوە ئەویش بۆ ڕێگەگرتن لە هەر

هەوڵدانێک بۆ پەڕینەوە لە ڕووبارەکە بەنیازی هەڵاتن و دەرباز بوون.

دوای هێرشی زەمینی سوپا بۆ گوندەکان و کاولکردنیان، ئەو لاشانەی کە بەهۆی گازبارانەکەدا مابوونەوە و خەڵکەکە بەهۆی ڕاکردنیان نەیانتوانیبوو بیانشارنەوە، لە گۆڕی بەکۆمەڵ کە بەشۆفەڵ لەلایەن سوپاوە بۆیان لێدرا نێژران.

دوای ئەوەی خەڵکی ئەو ناوچانە گوندەکانیان وێرانکرا، ڕوویان کردە ئەشکەوت و دەشت و لێرەوارەکان، ئەویش بەمەبەستی خۆ حەشاردان و ڕزگار بوون لە توونی مەرگ و بەرداشی کارەساتی بەڵام ڕژێم بەشوێنیاندا چوو گەلێک ئاواتی دڕندانەی دژیان ئەنجام دا کە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا مەحاڵە تاوانی وا ڕووی دابێ. «لەوانەش سووتاندنی دوو پیرەمێردی تەمەن ٧٠ ساڵەی گوندی موخەڕەس کە ١٠ میل لە ڕۆژهەڵاتی تەقتەقدایە دوای کوشتنیان لە ئەشکەوتی (بزن)ی شاخی گۆڕ ڕەحمان». (١)

لەم ئەنفالەدا لای کەم دە دوازدە هێزی یەکەی سوپای جیا جیا لە چەند لایەکەوە هێرشیان بردە سەر ناوچەکان و لەیەک کاتیشدا، دوای ئەوەی ڕژێم هەردوو گوندی گۆپتەپە و عەسکەری وێرانکرد، هەندێک لە هێزەکانی سوپا لە کۆیەوە بەرەو گوندەکانی لێواری باکووری زێی بچووک ڕۆیشتن، بەشێکی دیکە کە لە باشوورەوە مۆڵی خواردبوو لە سوسێ و چەمچەماڵەوە پێشڕەویان کرد و دوو هێزیش لە تەقتەقەوە دەرچوون، یەکێکیان بۆ باکوور ڕووەو کۆیە ئەوی دیکەش لە زێ پەڕییەوە بۆ ناوچەی شێخ بزێنی (بەگوێرەی ڕاپۆرتەکانی فەرماندەی فەیلەقی یەک تەنها لە چیای تەکەلتوو بەرگرییەکی توندی سوپا کراوە ئەگەر نا لە زۆربەی جێگاکانی تر بەرگری زۆر لاواز هەبووە، هەروەها لە سوسێ لە چەمی ڕێزان لە گوندەکان بەرهەڵستی سوپا کراوە وەک گوندەکانی سوورقاوشان و عەودالان و کەلەبەش کە پاشتر وێرانکران، گوندی تەلانیش سووتێنرا،

(١) مەلا شاخی، ئەنفالی خاڵخالان، چ١، سلێمانی، ٢٠٠١، لاپەڕە (٥٢).

دۆڵی چەمی ڕێزان لە ئێوارەی ٤ی مایس بەتەواوی کپ کرا و لە ٦ی مانگ تەواوی ناوچەکە لەلایەن سوپاوە دەستی بەسەر داگیرا و زۆربەی خەڵکەکەی شوونبزر کران، دوو ڕۆژ دواتر واتە ٨ی مانگ سوپا کۆتایی بەشاڵاوی چوارەم هێنا). (١)

بەدرێژایی زێی بچووک لە هەردوو لادا بەتەواوی کاول و وێرانکرا، ئەوانی لای باکوور کەمتر ڕێگای دەرباز بوونیان بۆ ڕەخسا و زۆر بەخراپی بەرشاڵاوەکە کەوتن و نزیکەی ١٦٨٠ هەزار و شەش سەد و هەشتا کەس ناونووس کراوە کە بێ سەروشوێن کراون لە گوندەکانی (کلێسە، بۆگد، کانی نبی، قزلوو، کانی هەنجیر، گۆمەشین) هەروەها سەدانی تر لە گوندەکانی (گڵناغاج، گرخەبەر، جەلمۆرت، قەسرۆک، قامیشە) هەمان چارەنووسیان هەبوو، بەپێی ڕاپۆرتی دەسنووس ژمارە (٨٢٨٠)ی ٦ی مایسی ١٩٨٨ لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ عەمەلیاتی سوپا زانیاری ئەوەی تیادایە کە خەڵکەکە چەندیان ئافرەت و منداڵ بوون، بێجگە لە سی و حەوت تێکدەر، ڕاپۆرتەکە تێبینی ئەوەی داوە کە ئەوانەی ئەو ڕۆژە لە نزیک تەقتەق خۆیان بەدەستەوە داوە ٦٠ پیاو و ١٢٩ ئافرەت و ٣٩٦ منداڵ بوون.(*) هەرچی شتی بەنرخیش هەبوایە ئەوا لە خەڵکەکەیان دەسەند، ماڵ و سامانیشیان بەتاڵان بردن و خانوەکانیشیان گڕ تێبەردان، لە یەکێک لە گوندەکان لەسەر دزی و تاڵان و لێسەندنی پارە و زێر و خشڵ جاشێک ناڕەزایی دەربڕیبوو، ئەفسەرێکی سوپاش بەتووڕەیی پێی وتبوو ئەو خەڵکانە بۆ کوشتن دەبردرێن. ناتوانن پارە و ئاڵتونەکانیان لەگەڵ خۆیان ببەن، چونکە یاسای دەوڵەت دەڵێت دەبێ ئەمانە لەناوببردرێن. سەرەڕای ئەوە جاشەکە چەککرا و موستەشارەکەش پێی گوت، ئەمە قانوونی دەوڵەتی ئێمەیە و تۆ ناتوانی هیچ شتێ بکەیت.

(١) د. ڕەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٣٥)...

(*) هەمان ئەو زانیاریانە لە ئەنفالی قەرەداغ لەلایەن فەرماندەی سوپاکانەوە بۆ لایەنی بەرز نێردراوە، بڕوانە ئەو بەڵگەنامەی کە لە پاشکۆی ئەم کتێبە هەیە.

پاش ئەوەی سوپا بەدڕندانەترین شێوە گوندەکانی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی تەقتەقی وێران کرد و ژمارەیەکی زۆری خەڵکەکەی سەرنگوم کرد ئینجا ڕووەو دێهاتەکانی ناو شوان و ئەو (٧٦) حەفتاو شەش گوندە بۆوە کە لە مانگی (١٠)ی ساڵی ١٩٨٧ چەندینیان ڕووخێنرابوو، خەڵکەکانیشیان بۆ کۆمەڵگە زۆرەملێکانی دارەتوو و بنەسڵاوەی نزیک شاری هەولێر ڕاگوێزرابوون.

زۆر لە گوندەکانی ناوچەی شوان نەبووبوونە (ناوچە ڕزگارکراوەکان) ئەویش لەبەر باری جوگرافی زەویەکانیان کە تا ڕادەیەک لە ئاستی نزمی دابوو، ئەو ناوچەیە هەر جارە و لەژێر دەسەڵاتی یەکێک دابووە. جارێک پێشمەرگە، جارێکی تر هێزەکانی ڕژێم، هەروەها ببووە مولگە و جێگای سەدان لەو کەسانەی کە لە ڕاژەی سەربازی هەڵاتبوون، گوندی دەڵۆی ناو شوان کە خۆی هەشتا ماڵێک دەبوو نزیکەی پەنجا شەست سەربازی هەڵاتووی لێ بوو، ئەم گوندە پێشتر دووجار تێکدرابوو دووبارە دروستکرابۆوە، جاری یەکەم لە ساڵی ١٩٦٣ و جاری دووەم ساڵی ١٩٧٦، ڕۆژی ٥ی مایس شاڵاوەکانی ئەنفال گەیشتە ئەو گوندە کە پێشتر بەشێوەیەکی چڕوپڕ بەموشەک و تۆپ و هەلیکۆپتەر بۆمباباران کران.

دواتر هێزی تایبەتی ٧٧ و هێزی زەمینی پێشڕەوییان کرد، هەندێک هەر لە ماڵەکانیاندا کوژران، لەم هێرشەدا بیست و هەشت کەس گیران و بێ سەروشوێن کران.

(ڕاپۆرت و بەڵگەنامە سەربازییەکان (١٣٨) سەد و سی و هەشت گوندیان باس کردووە کە لە ئەنفالی چوار سووتێنراون و ڕووخێنراون و پاکتاو کراون سەرەڕای ئەم وێرانکارییەی گوندەکان هەزاران ژن و منداڵ و پیر و گەنجیش شوونبزر کراون، بەپێی خەمڵاندنێک زیاتر لە ٢٥٠٠ دوو هەزار و پێنج سەد کەس لە دەشتی کۆیە و (٣٠٠٠) سێ هەزاریش لە ناوچەکانی شێخ بزێنی و قەڵاسێوکە و ناو شوان شوونبزر کراون).[1]

(١) د. ڕەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٣٧).

لەم شاڵاوەدا وەکو شاڵاوی پێشوو (سێیەم) سیاسەتی کۆکردنەوەی خەڵک پەیڕەو کراوە، کە چەندین شوێنیان دەکردە مەڵبەندی مامەڵە و تاوتوێکردنی خەڵکەکە بۆ لە یەکتر جیا کردنەوە و ڕاگوێزانیان بۆ شوێنی نادیار، پتر لە سی مەڵبەند بۆ دەستگیرکراوان ئامادە کرابوو، گیراوەکانی گۆمەشین و گوندەکانی دیکە ماوەی سێ ڕۆژ لە هەرمۆتەی لای کۆیە هێشترانەوە، هەروەها خەڵکی دەربازبووی کیمیابارانەکەی ٣ی مایسی گۆپتەپە و عەسکەریش، کۆمەڵگەی تەکیەی لای چەمچەماڵ یەکەم قۆناغی ڕاوەستانیان بوو، کە بەئیڤا دەگوازرانەوە، هەروەها ناحیەی تەقتەقیش مەڵبەندێکی گرنگ بوو کە نزیکەی (١٠٠٠٠) دە هەزار کەسی لە گیراوانی باکووری زێی بچووکیان بۆ گواستەوە، پاشان بەپێی قسەی چەند شایەت عەیانێک کە خۆیان بینیویانە خەڵکەکەیان ڕەوانەی ئامریەی کۆیە کردبوو کە قەڵایەکی سەربازییە وەک چەندین قەڵای لەم چەشنە لەوێ خەڵکی گیراوی پتر لە ١٢ دوازدە گوندی هەردوو لای زێ بەند کراون، پاشان ژن و پیاو لێک جیا کراونەتەوە و ڕۆژی پاشتر بۆ شوێنی نادیار گواستراونەتەوە شوێنێکی تریش کە سەدان خەڵکی تێدا کۆکرابۆوە شوێنی بەخێوکردنی ئاژەڵ بوو، لێرە هیچ لیکۆڵینەوە لەگەڵ خەڵکە گیراوەکە نەکراوە، لەبەر کەمی ژمارەی سەربازەکانیش نەتوانراوە ژن و پیاو جیا بکرێتەوە. شاڵاوی ئەنفالی چوارەم وێرای زەرەری گیانی کە بەسەدان کەسی تیایدا شوونبزر کران، هاوکات زەرەروزیانێکی مادی زۆریشی لێکەوتەوە چونکە هەموو ماڵ و موڵکی خەڵکەکە تاڵان کران و عەقلیەتی شۆڤێنستی ڕژێمیش بەحەڵاڵ و ڕەوای زانی.

شاڵاوی ئەنفالی پێنجەم و شەشەم و حەوتەم

دۆڵی نێو چیاکانی شەقڵاوە و ڕواندز لە ١٥ی مایس تا ٢٥ ئابی ١٩٨٨.[١] دوای هەفتەیەک لە کۆتایی هاتنی شاڵاوی ئەنفالی چوارەم کە تیایدا ڕژێم زۆربەی زۆری خاکی کوردستانی داگیر کرد و گوند و دێهاتەکانیشی وێران کرد و خەڵکەکەشی شوونبزر کرد، ئەم جارەیان هێرشی کردە سەر دۆڵە سەخت و دژوارەکانی ناوچەی شەقڵاوە و ڕواندز. لە ناوەڕاستی مایسی ١٩٨٨ شاڵاوەکانی ئەنفال گەیشتە بالیسان و دۆڵەکانی دەوروپشتی کە بەتوندترین شێوە لەلایەن سوپاوە بۆردومان کرا، بەڵام خەڵکێکی زۆر وەکو شاڵاوەکانی ئەنفالی پێشوو دەستگیر نەبوون و شوونبزریش نەکران، چونکە ئەو دەمە ناوچە سنوورییەکانی پارێزگای هەولێر چۆڵ بوون و دانیشتوانی کوردیان لە دوو هەڵمەتی ڕاگواستن یەکەمیان لە ساڵانی ١٩٧٧-١٩٧٨ و دووەمیش لە ساڵانی ١٩٨٣-١٩٨٤دا ڕامالێبوو، هەروەها دۆڵەکانی باشوور و باشووری ڕۆژهەڵاتی ڕواندز خەڵکەکەیان بەزۆری چۆڵیان کرد پاش هێرشە کیمیاییەکانی نیسانی ١٩٨٧.

کاتژمێر ٦ی ئێوارەی ١٥ی مایسی ١٩٨٨ کە دوا ڕۆژی مانگی ڕەمەزان بوو خەڵکی خۆیان بۆ جەژن ئامادە کردبوو، کە پەلاماری سوپا دەستی پێکرد، فڕۆکەکان زۆر بەتوندی گوندەکانی (وەرێ، نازەنین، کاموسەک، ئەسپیندار، عەلیاو، سماقولی، بۆنێ)یان کیمیاباران کرد، بەتەنیا لە گوندی وەرێ ٣٦ کەس کوژران، گوندنشینێکی هەرتەل دەڵێت: کاتێ بەهاواری خەڵکی وەرێ چووین، چوار پێنج کەس لە ڕەزێکی نزیکی گوند لە ئاوزینگدا بوون و گیانیان دەدا، سێ کەسیش مردبوون، کە گەیشتینە ناو گوندەکە دەبینین خواردن لە ماڵەکاندا هێشتا لەسەر ئاگرە،

(١) بۆ زیاتر زانیاری لەسەر ئەم هێرشانە بڕوانە MEW، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٣٣٩-٣٦١).

چەند ئاژەڵ لەو ناوە مردار ببوونەوە. ئافرەتێکیش فڕۆکەکانی بینیبوو کە بۆمبەکانیان هاوێشتبووە وەرێ، ئافرەتەکە دەنگی بۆمبەکانی لا وەکو دەنگی ئۆتۆمۆبێلێک بووە کە زۆر بەخێرایی بڕوا و لەناکاو پێ بنێ بەبرێکەوە، پاشان لە ٢٣ی مایسدا شەپۆڵ شەپۆڵ فڕۆکە بۆمبی کیمیاییان باراندە سەر بالیسان و هیران و دۆڵەکانی دیکەی دەوروبەریاندا، پەلامارەکە زۆر سەخت بوو ئەوەش بووە هۆی کوژرانی هەندێک لەپێشمەرگە کە بنکە و بارەگاکانیان لەوێ بوو.

لە دوای ٢٠ی مایس سوپای عێراق لە چەند قۆڵێک هێرشی کردە سەر ناوچەکان، قۆڵی یەکەم بۆ گوندی گەرەوان کە نیازی شاخەکانی دەوروبەری و هەندرێن و کارۆخ بوو داگیریان بکات. قۆڵی دووەمیش لە ٢٣ی مانگ لە هەلەموند بۆ وەرتێ و زینێ گەلی و سەری ئەحمەدە دەربی و جاوەل و دەرەلە و کەلیتە، کە ئێوارەی ٢٣ی مایس گوندی وەرتێی کیمیاباران کرد، بەڵام قۆڵی سێیەم لە سەروچاوە و بەنی هەریر و خەلیفان بەشێوەی بازنەیی بوو، ئەم هێرشە نزیکەی (٧٢٠) حەوت سەدو بیست خێزانی دەربەدەر کرد و ماڵیشیان تاڵان کرا.

ئەوانەی لە ئەنفالی پێنج دەستگیر کران یا خود خۆیان دا دەست هەندێکیان لە سەربازگەی سپیلک و هەندێکیش لە گرتووخانەی ئەمنی هەولێر شوونبزر کران، بەڵام هێزەکانی ڕژێم نەیانتوانی وەکو لە ئەنفالەکانی پێشوو توانیان ڕێگا لە هاوڵاتیانی مەدەنی بگرن تاوەکو ڕا نەکەن، بۆیە زۆربەیان ڕێگای ئێرانیان گرتە بەر، دیارە ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی جوگرافی ناوچەکە کە هەموو بەرنامە و مەرامەکانی ڕژێمی پووچەڵ کردەوە، بەڵگەنامەکانی ڕژێم ئەوە دەردەخەن کەوا شاڵاوی ئەنفالی پێنجەم سەرکەوتنی گەورەی وەدەست نەهێناوە ئەوەش لە بەڵگەنامەیەکی دوور و درێژی سەربازی دەردەکەوێ بەناونیشانی (شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی) کە ڕاپۆرتێکە (لیوا روکن یونس محمد الذرب) فەرماندەی فەیلەقی پێنج لە چەشنی (ئەوپەڕی نهێنی و شەخصی) (سري

وشخصي للغاية). بۆ فەرماندەیی گشتیی سوپای ناردووە.

ڕاپۆرتەکە لە ناوەرۆکدا پێداچوونەوەیەکی بەکەفوکوڵە بۆ ئەو پەلامارە کەمتەرخەمییەی کە لە ناوچەکانی باکووری ژێر دەستەڵاتی KDP دا لە نێوان ٢٨ی ئاب و ٣ی ئەیلولی ١٩٨٨ ئەنجامدرا، وە کاتێک دێتە سەر ئەنفالی پێنجەم ئەوە باس لە ڕادەبەدەر دواخستنی پاکتاوکردنی کەرتی ڕواندز شەقڵاوە دەکات، هەروەها وێنەی زنجیرە یەک لە دوای یەکەکانی قۆناغەکانی ئەنفال وەبیر دێنێتەوە.

دوای ئەوەی لە ٧ی حوزەیران شاڵاوی ئەنفالی پێنجەم کۆتایی پێهات ڕژێم خۆی بۆ ئەنجامدانی شاڵاوی ئەنفالی شەشەم ڕێکخست، لیوا روکن ئەلزەرب بەم جۆرە پلانی ئەنفالی شەشەم لە نامەیەکی نهێنی و شەخسی ژمارە ١٤٧٥ لە ٣٠ی مایسی ١٩٨٨ بۆ سەرۆکایەتی دەستەی ئەرکانی سوپا ڕوون دەکاتەوە و دەنووسێت، پلان بۆ پرۆسێسێکی پاککردنەوە دانرا بەمەبەستی تێکشکاندنی تێکدەران لە دۆڵی بالیسان و ئاڵانەدا، بەڵام دواتر لە ٧ی حوزەیران داوا دەکات کە ئەو پرۆسێسە ڕابگیرێت و شاڵاوەکەش دوابخرێت تا کاتێکی گونجاوتر و لە بارتر، بەڵام سەرۆکایەتی دەستەی ئەرکان بەنامەی ئەوپەڕی نهێنی و شەخسی خۆی ژمارە ٥١٩ لە ٧ی حوزەیرانی ١٩٨٨دا فەرمانی دا نەخشەکە جێبەجێبکرێت بۆ تێکشکاندنی تێکدەران لە ناوچەکانی بالیسان و سماقولیدا.

دیارە هۆی سەرەکی ڕاگیرانی شاڵاوەکە ئەو بەرەنگاربوونەوەی هێزی پێشمەرگە بووە لە چیای کۆڕەک و دەوروبەریدا کە بەرزییەکەی نزیکەی ٧٠٠٠ مەتر دەبێت...

لایەنی هەرە گرنگی ئەم شاڵاوەی ئەنفالە هاتنە ناوە و دەست تێوەردانی ڕاستەوخۆی سەرۆکی ڕژێمی عێراق سەدام حوسێن خۆبەتی، چونکە لە بروسکە و نامە نهێنییەکەی جەنەرال ئەلزەرب هاتبوو کە شاڵاوەکە دووچاری گرفت و ئاستەنگ بووبۆوە، ئەوەتە ئەلزەرب لە نووسینەکەیدا

بەردەوام دەبێت و دەڵێت لە ڕاگەیاندنی نهێنی و شەخسی ژمارە ١٤٦٧١ لە ١٦ی تەموزی ١٩٨٨دا لە دیوانی سەرۆکایەتی کۆمارەوە کە دەستەی ئەرکانی سوپا بەنامەی نهێنی و شەخسی ژمارە ٨٦١ لە ٢٠ی تەموززدا ئاراستەی کردووە پێیان ڕاگەیاندین کەوا عەمەلیاتی ئەنفالی لە دوای جەژنی قوربانەوە دەبێ بەگوڕ و تینێکی زۆرتر و قەبارە گەورەتر ئەنجام بدرێت...

بەڵام جەژنی قوربانیش تێپەڕی کەچی هێرشەکان هەر ئەنجام نەدەران، دواتر لە کۆبوونەوەیەکی یاریدەدەری سەرۆکی دەستەی ئەرکان بۆ کاروباری عەمەلیات و بەڕێوەبەری جموجۆڵی سەربازی کە لە ٢٩ی تەمووزی ١٩٨٨ لە بارەگای فەیلەقی یەک لە کەرکووک بەسترا تیایدا بەگوێرەی ڕاگەیاندنی نهێنی ژمارە ٩٤٣ لە ٢٩ تەمووزدا عەمەلیاتی ئەنفالی شەشەم و حەوتەم دواخرا بۆ ئەو کاتەی پێداویستییەکانی عەمەلیاتەکە دابین دەکرێن.

مەترسیترین و دژوارترین کات کە خەڵکی کوردستان تیایدا ژیا ئەو دەمەبوو کە شەڕی ئێران - عێراق ڕاوەستا کە ئەو کاتە لە سەروبەندی دەستپێکردنی ئەنفالی شەشەم و حەوتەم بوو، دوای ئەوەی لە ١٧ی تەمووزی ١٩٨٨ ئێران بڕیاری ٥٨٩ی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانی، قەبوڵ کرد و دواتریش لە ٨ی ئابی ١٩٨٨ بەشێوەیەکی ڕەسمی شەڕ ڕاوەستا، ئەو بارودۆخە کاریگەرێکی نێگەتیڤانەی کردە سەر ورە و هێزی پێشمەرگە، ئەوە بوو پلانێک داڕێژرا بۆ پاشەکشە کردن، چونکە هێزی پێشمەرگە باش دەیزانی کە سوپای عێراقی دەستی بەتاڵ بێت چ کارێک بەکورد دەکات ئەوە بوو هێزی ئاسمانی عێراق کەوتە هێرشکردنێکی زۆر سەخت و بەهێز، بەچەکی کیمیایی دیسان چیا و دۆڵەکانی بالیسان، مەلەکان، وەرتێ، هیران، سماقولی کوتا، ئەوانەی کە لەو ناوچانە بوون ڕایانکرد، موستەشارێک بەخەڵکەکەی ڕاگەیاند کە ئەگەر هاتو خۆیان بەدەستەوە بدەن و چەکەکانیان تەسلیم بکەنەوە ئەوا بەبەر لێبووردنەکە دەکەون و حکومەت لێیان خۆش دەبێت.

ئەوانەی بەو بانگەوازە بڕوایان کـــرد و خـــۆیان داوە دەست و دواتر دانپیانێکیان (اعتراف) پێ مۆرکردن کەوا بەڕاستی پێشمەرگەن هەموویان بێ سەروشوێن کران.

(لە میانەی شاڵاوی ئەنفالی پێنجەم و شەشەم و حەفتەم زیاتر لە (٢٥) گوند لە ناحیەکانی خەلیفان و ڕواندز و خۆشناوەتی وێران کران کە سەرجەم خێزانەکانیان (٢٦٠٢) دوو هەزار و شەش سەد و دوو خێزان بوو هەروەها ٢٤ قوتابخانە و ٥٢ مزگەوتی ئەم گوندانە ڕووخێنرا. ئەمە جگە لە سووتاندن و فەوتاندنی سەدان دارگوێز و داربەڕوو و ڕەز و باخ کە سەرچاوەیەکی بنەڕەتی ژێرخانی ئابووری ئەوان بوون بەرەو نەمان چوون).(١)

(١) د. ڕەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٤٣).

قۆناغی دووەمی ئەنفال

شاڵاوەکانی ئەنفالی هەشتەم (ئەنفالی کۆتایی) ئەنفالی بادینان ٢٥ی ئاب تا ٦ی ئەیلولی ١٩٨٨(١)

وەستانی شەڕی عێراق – ئێران پاڵپشتێکی گەورە بوو بۆ عێراق، هاوکات ورە و تواناکانی هێزی سوپای بۆ ڕادەیەکی زۆر بەرز کردەوە، سەرکردایەتی ڕژێمی عێراق بەپەلەبوو بۆ تەواوکردنی پرۆسەی ئەنفال و کۆتایی پێهێنانی، عەلی حەسەن ئەلمەجید لە یەکێک لە کۆبوونەوەکانی لەگەڵ سەرۆک جاشەکان لە هۆڵی ڕۆشنبیری و جەماوەر لە شاری هەولێردا کە فەرماندەی هەردوو فەیلەقی یەکەم و پێنجەم ئامادە بوونە لە ئابی ١٩٨٨دا بەموستەشارەکانی وتبوو کەوا پەلاماری ئەنفال ئێستا لە بادینان دەستی پێکردووە کە ناوچەیەکی شاخاوی باکوورە و سەنگەر و قەڵای مەحکەمی KDPی مەسعود بارزانییە، بەڵام بەفەرمانی خودی سەدام حوسێن کوردی بادینان دوا مۆڵەتیان درایە کە بگەڕێنەوە بۆ ڕیزی نیشتمانی، تێکدەران لەو ناوچەیە ئەگەر خۆ بەدەستەوە بدەن ئەوە بەبەر زەیی دەکەون، شایەنی باسە یاداشتێک لەلایەن ئەمنی سلێمانی لە ١١ی تەمووزی ١٩٨٨دا دەرچوو بوو کە چەسپاندنی ئەم سیاسەتە نوێیەی ڕژێمی دەردەخست سەبارەت بەخۆ بەدەستدانی تێکدەران، بۆ ئەم مەبەستەش ئەلمەجید چەند خاڵێکی ڕاگەیاندبوو کە ئەمانە بوون:

١- ئەو تێکدەرەی خۆی بەدەستەوە دەدات و چەکەکەی دەهێنێتەوە و ئەوەی کە لەو ناوچانە دەگەڕێتەوە کە تا ئێستا پرۆسەی ئەنفال نەیگرتووتەوە لە هەموو تاوانێک دەبەخشرێ، بەو تاوانانەشەوە کە لە ئەنجامی کەمتەرخەمی و هەڵاتنەوە لە خزمەتی سەربازی بەرپا کراون.

٢- ئەو تێکدەرەی بێ چەک لەو ناوچانە دەگەڕێتەوە کەوا عەمەلیاتی

(١) بۆ زیاتر زانیاری لەسەر ئەم هێرشانە بڕوانە، MEW، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٤٣٧ - ٤٨٩).

ئەنفال نەیگرتوونەتەوە لە تاوانی چوونە پاڵ تێکدەران و کەمتەرەخەمی و هەڵاتن دەبەخشرێت.

٣- نابێ هیچ تەگەرەیەک بخرێتە ڕێی ناونووسین کردن لە فەوجەکانی بەرگری نیشتمانیدا.

لە ڕاستیدا هەموو ئەو بەڵێنانەی کەوا ڕژێم لە سەرەتای ئەنفالەوە دابووی بۆ خۆ بەدەستدانەوە، هیچیان جێبەجێ نەکران و ڕێزیان لێ نەگیرا، تەنانەت زۆر لە هاوڵاتیان کە بەو پەیمان و بەڵێنانە باوەڕیان هێنا و خۆیان دا بەدەست، چارەنووسێکی شووم ڕوویانی تێکرد و شوونبزر کران.

دوای ئەوەی ڕژێم قۆناغی یەکەمی ئەنفالی تەواو کرد و، ئەوەی بەسەر کوردی هێنا، لە کوشتن و شوونبزر کردن و تاڵان و خانوو و ماڵ وێرانکردن، قۆناغی دووەمی ئەنفال دەستی پێکرد کە دەڤەری بادینانی گرتەوە سنووری شاڵاوی ئەنفالی بادینان لە ڕۆژئاواوە لە زاخۆوە تا ئامێدی درێژ بۆوە، لە باشوور و ڕۆژهەڵاتیشەوە شێخان و ئاکرێی گرتەوە، بەهەزاران کەس لە هاوڵاتیان لە ترسی کیمیاباران و بێ سەروشوێنکردن ئاوارە و دەربەدەر بوون، بۆ ئەنجامدانی ئەم شاڵاوەش جگە لە فەیلەقی پێنجەم کە بنکە و فەرماندەییەکەی لە شاری هەولێر بوو چەند بەشێکیش لە فەیلەقەکانی سێ و شەش و حەوت لە باشووری عێراقەوە گوازرانەوە بۆ ئەوێ. ئەم ناوچانە لەژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگەی KDP دابوو، سروشتی جوگرافی سەختی ناوچەکە پێداویستی لۆجستیکی ئاڵۆز کردبوو کە مەرجە دابین بێت بۆ سوپایەکی نیزامی، بەڵام پەلاماری دژ بەKDP لە هەندێ سەرەوە پتەوتر و دارێژراوتر و ڕاستەوخۆتر بوو لەوەی کە بۆ تێکشکانی PUK لە پێشوو سازکرا.

بەر لە دەستپێکردنی هێرشەکان هەموو ئەو یەکە و فیرقانەی سوپا لە نزیک شاری دهۆک کەوتە خۆ ئامادەکردن و چەند شوێنێکی بەبۆمبی هێشوویی بۆردومان کرد، لەوانەش گوندی سپینداری قەدپاڵی چیای گارە

کە چەند کەسێکی لێ کوشت.

لە ئێوارەیەکی درەنگی ٢٤ی ئابدا بارەگای هێزی KDP لە زێوەشکان کە لقی یەکی لێ بوو(*) بەر یەکەم هێرشی کیمیایی کەوت و (١٠) پێشمەرگە کوژران، بۆ بەیانیش ٢٥ی ئاب، فڕۆکە جەنگییەکانی ڕژێم لەیەک کاتدا چەند هێرشێکی جیاجیایان دەستپێکرد و بەخەستی ناوچەکەیان بۆردومان کرد، شایەت عەیانێک کە لەو ناوچەیدا بوو دەڵێت: لە هەمان شەودا کاتژمێر ٢، ٢٥ - ٢٦ / ٨ / ١٩٨٨ دوانزە فڕۆکەی ستونی هێرشی کردە سەر ئەو ناوچانە و ئامانجەکانیان بۆردومان کرد، مەبەستی سەرەکی ڕژێم لەو بۆردومانەدا بڵاوکردنەوە و چاندنی ترس و دڵەراوکێ بوو لەنێو خەڵکیدا هەروەها ترسی ئەوەش هەبوو کەوا ڕژێم چەکی کیمیایی بەکاربهێنێت، هەروەک پێشووتر لە هەڵەبجە و قەرەداخ و بالیسان بەکار هاتبوون، لەم شەوەدا خێزانە هەڵاتووەکان ئەوەندە زۆر بوون تەنانەت ڕێگا بەدی نەدەکرا).(١) هەروەکو چۆن لە قۆناغ و شاڵاوەکانی پێشووی ئەنفال چەکی کیمیایی دژی هاوڵاتیان بەکارهێنرا، بەهەمان شێوە لە دوا ئەنفالیشدا ئەم چەکە کۆکوژییە بەکارهات کە زەرەر و زیانێکی گیانی زۆری لێکەوتەوە، گوندی برجینێی ناحیەی زاوێتە لە ٢٥ی ئابدا

(*) KDP لە کوردستاندا چوار لقی هەبوو کە کاروباری سیاسی و سەربازیشیان لە ئەستۆ گرتبوو، زێوەشکان بارەگای لقی یەکی لێ بوو، لقی دوو بنکەکەی لە دۆڵی سماقوولی بوو و عەمەلیاتی پارێزگای هەولێری لە ئەستو گرتبوو، لقی سێ لە گوندی جافەرانی قەرەداخەوە کاروباری KDP لە پارێزگای کەرکووکدا بەڕێوە دەبرد، لقی چواریش لە ناوچەی چوارتابوو بەرپرسی پارێزگای سلێمانی بوو، جگە لە چەند لقێکی تر کە لە دەرەوەی کوردستان بوو، هەروەها KDP هەندێ هێزی تایبەتیشی هەبوو وەک هێزی بارزان لە ڕایات ناحیەی مێرگەسۆر. بڕوانە MEW لاپەڕە (٤٣٩) چاوپێکەوتن لەگەڵ هۆشیار زێباری، واشنتۆن دی. سی، ٧ی حوزەیرانی ١٩٩٣.

(١) رضا زبیر زیباری، الانفال والرحله الشاقه، مطبعه هاوار، دهوک ١٩٩٥، ص (٨).

کەوتە بەر چەکی کیمیایی کە لە لایەن هەشت فڕۆکەوە بۆمباباران کرا ئەوانەی بۆردومانەکەیان بینیوە دەگێڕنەوە کە بۆمبەکان گەواڵ و دووکەڵی ئێجگار گەورەیان لێ بەرز بۆوە، یەکەم جار سپی و ڕەش بوون پاشان زەرد هەڵگەڕان بەشێوەیەکی ستوونی پەنجا شەست یارد لە ئاسماندا بەرزبوونەوە ئەوجا دووکەڵەکە بەناو دۆڵەکەدا بڵاوبووەوە و دواجار نزم بۆوە و بەناو گوندەکەدا تێپەڕی و کەوتینە بۆن کردنی گازەکە. سەبارەت بەبۆنەکەش وا دەگێڕنەوە کە لە سەرەتادا زۆر خۆش بووە، بۆونی سێو و شتی شیرینی لێ دەهات، بەڵام زۆری پێ نەچوو کە تاڵ بووە و کاری کردە سەر دەم و چاو و پێستمان لەناکاو هەناسەشمان سواربوو.

چەند میلێک لە باکووری برجوینەوە، گوندی (تلاکرد) بەهەمان شێوە لەلایەن فڕۆکەکانی عێراق کیمیاباران کرا و چەند کەسێک تیایدا بوونە قوربانی و کوژران، هەروەها هەردوو گوندی (سپێندارۆکە و بەر کەڤرێ) کە لەیەکتر نزیکن لەلایەن دوو فڕۆکەوە بەخەستی کیمیاباران کران، لە ئەنجامدا چوارده پێشمەرگە و هاوڵاتییەکی مەدەنی کوژران.

بەشێوەیەکی گشتی نزیکەی (٥٠) پەنجا گوند بەر خەستترین هێرشی کیمیایی کەوتن وەک (وەرمێلێ، بلێجانیێ بانێێ، باوەرکا کەڤری، مێرگەتوی، هەڤنێکا، بیرۆزانا، درێرشێ، مێزێ، سپیندار، خەلیفۆ، گەرگەش، گارەگۆ، گۆرە، زێوەشکان، بەلوتی، گیزێ، زارکێ، ڕەزیکێ، سارتکێ، ماردێنیا، شێرانە، یەکمالە، سوارێ، ئاڤۆک و چەند گوندێکی تر.).

دیارە بەسەدان کەس لە ئەنجامی ئەو هێرشانەی کە بەچەکی کیمیایی کرانە سەر گوندنشینەکان گیانیان لەدەست دا، زۆری ئەو قوربانیانەش دەگەڕێتەوە بۆ هۆی ئەوەی کە هەردوو گازی خەردەل و دەمارە گازی سیانید تێکەڵ بەیەک کرابن، هەروەها هەندێک لە پسپۆران وای بۆ دەچن کەوا لەوانەیە دەمارەگاز (غاز الاعصاب) GB کە بەگازی سارتیش دەناسرێت لەو هێرشانەدا بەکار هاتبێت.

خەڵکی ئەم دەڤەرە بەرەو ڕێگای بێگوڤاکانی ماسی هەڵاتن، تا کاتژمێر ٢ی شەوی ٢٥ - ٢٦ / ٨ / ١٩٨٨ خەڵکەکە توانیان دەربازبن، بەڵام دواتر سوپای عێراقی ئەو ناوچانەی داگیر کرد و ڕێگای دەربازبوونی خەڵکەکەی گرت.

باشترین شت کە هێزی پێشمەرگەی KDP کردی ئەو زنجیرە شەڕە بوو کە تیایدا پێشمەرگەکان هەوڵیان دەدا کۆسپ و تەگەرە بخەنە بەر پێشڕەوی سوپا و خاوی بکەنەوە، بەڵام فڕۆکەکانی ڕژێم لە دوای پێشمەرگەکان بوو ناچاریان کردن کە ئەو ناوچانە بەجێ بێڵن لە کۆتایی ڕۆژی ٢٦ی ئاب شەڕ کۆتایی پێهات، بەڵام ناوچەی بادینان بەتەواوی لە بەرەبەیانی ٢٨ی ئابدا داگیر کرا.

لە ئەنجامدا دەیان هەزار خەڵکی مەدەنی ئاوارە و دەربەدەری تورکیا بوون ئەوانی تریان لە ماڵەوە دەستگیر کران، یان پاش ماوەیەکی کەم خۆیان بەدەستەوە داو دواتریش شوونبزر کران.

(هەر لە ٢٦ی مانگدا ئەو خەڵکە لەسەر سنووری تورکیا گیرسایەوە، دەسەڵاتدارانی تورک سەرەتا نەیانهێشت خەڵکەکە بچنە ناو سنووری تورکیا، بەڵام دواتر ناچاربوون کە ڕێگایان بدەن، نزیکەی ٦٥٠٠٠ تا ٨٠٠٠٠) هەزار کەس توانیان بچنە ناو تورکیاوە، ئەویش دوای ئەوەی خەڵکەکە فشارێکی زۆریان خستە سەر جەندرمە و سەربازەکانی تورک کە بووە هۆی ئەوەی لێرە و لەوێ چەند پێکدادانێکیش لە نێوانیاندا ڕوو بدات، خەڵکەکە ترسی ئەوەشی هەبوو کە ڕژێمی تورکیا تەسلیم بەعێراقیان بکاتەوە، دواتر لەو کەمپانەی کە بۆیان دروستکرا نیشتەجێ کران، هەروەها خەڵکی کوردستانی باکوور یارمەتییەکی زۆری خەڵکە ئاوارەبووەکانیان دا و زۆر لە مەینەتی و خەمەکانیان ڕەواندنەوە).[١]

(١) عەلی بەندی، ئەنفالکرنا بەهدینان، چ (١) چاپخانەی خەبات، دهۆک، ٢٠٠١، لاپەڕە (٦٧).

ئەوانەی خۆیان دا دەست سوپا یان دەستگیر کران، زۆربەیان بەرەو چارەنووسێکی نادیار ڕۆیشتن، سەبارەت بەشوونبزر کردنی خەڵکی بادینان بەزۆری ڕەگەزی نێرینە دەگرێتەوە، بەڵام لە ناوچەی دۆسکی لە گوندی کۆرفێل ئەفسەرێک (٣٥) سی و پێنج کەسی لە ژن و پیاو گوللەباران کرد.

ئەفسەرێکی پێشووی سوپای عێراق کە پلەکەی کۆلۆنێلە (عەقید) بە(MEW)ی ڕاگەیاندووە کە فەرمانیان بۆ هات هەرچی پێشمەرگەیە بیانکوژین، تەنانەت ئەوانەشیان کە خۆ بەدەستەوە دەدەن، هەروەها ئەو جوتیارە مەدەنیانەش کە لە ناوچەی قەدەغەکراودا بوون هەر پێشمەرگە دانرابوون واتە تەواوی پیاوە تەمەن (١٥ تا ٦٠) ساڵیەکان، ئەم فەرمانە تا ئاستی فیرقەکان بەنووسراوی ڕەسمی دابەزیبوو ئەفسەرە پلە نزمەکانیش بەزار (شفوي) ئاگادار کرابوونەوە، ئەم فەرمانە بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە لەسەر حوکمی قەرەقوشی ڕژێمی عێراق و ئەنجامدانی سیاسەتی قڕکردنی (جینۆساید) گەلی کورد.

گوللەبارانکردنی گیراوەکان لە ئەنفالی بادینان بەشێوەیەکی بەرچاو و ئاشکرا ئەنجامدراوە، ئەوەتە کارەساتترین شێوە لە گوندی کورێمی ڕووی داوە دوای ئەوەی خەڵکەکە خۆی داوەتە دەست سوپاوە (٣٣) سی و سێ پیاو و کوڕی هەرزەکار کە تەمەنیان لە نێوان (١٣-٤٣) ساڵیدابووە لەلایەن ئەفسەرێکی سوپاوە کەوا پێدەچێت دوای قسەکردن بەئامێری لاسلکی هۆکی تۆکی فەرمانی پێدراوە گوللەبارانیان بکات، بەم جۆرە ئەفسەرەکە لەو جێگایەدا ٢٧ کەسیان لێ گوللەباران دەکات و شەشەکەی تریش دەرباز دەبن. لە گوندی مێرگەتوشدا بەهەمان شێوە دوای ئەوەی خەڵکەکە دەستگیر دەکرێت ژن و پیاو لە یەکتری جودا دەکرێنەوە دواتر ئەو پیاوانەی کە تەمەنیان لە ژوور پازدە ساڵی دابووە دەسبەجێ گوللەباران کران.

ئافرەتێکی گیراوی بەندیخانەی سەلامیەی شاری موسڵ کەوا پێدەچێت

نزیکەی (١٢٠٠٠) هەزار بەندکراوی لێ بووبێت دەگێڕێتەوە کە پیاوەکان لەم بەندیخانەیە بەدەست و چاو بەستراوی ڕاپێچی ناو ئۆتۆمۆبێلی پەنجەرە تاریک کران و بۆ شوێنی نادیار بردران پاش ماوەیەکی کەم دەنگی دەستڕێژی گوللە دەستی پێکرد کەوا پێدەچێت کۆمەڵکوژیان کردبن.

بەم جۆرە شاڵاوەکانی ئەنفال، بەئەنفالی بادینان لە ٦ / ئەیلولی ١٩٨٨ کۆتایی پێهات، ئەم ئۆپەراسیۆنە قاتوقڕییە کوردستانی وێران کرد و ژێرخانی ئابووریشی لە بنەچەوە هەڵتەکاند، ئەنفال تاوانێک بوو کە دنیا بێدەنگی لێکرد، بەڵام مێژووڕووداوێکی وابوو مەحاڵە کە لەیاد بکرێت.